

Rautakala kuivalla maalla

Ulkoministeriön tilannekuva vuoden 1981 Ruotsin sukellusveneselkkauksessa

Poliittisen historian
kandidaatintutkielma

Laatija:
Elias Koskinen

19.4.2025
Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Oppiaine: Poliittinen historia

Tekijä: Elias Koskinen

Otsikko: Rautakala kuivalla maalla. Ulkoministeriön tilannekuva vuoden 1981 Ruotsin sukellusveneselkkauksessa

Sivumäärä: 42 sivua

Päivämäärä: 19.4.2025

Lokakuun 27. päivän iltana vuonna 1981 neuvostoliittolainen sukellusvene ajoi karille Karlskronan sotilasalueella Etelä-Ruotsissa. Suomen ulkoministeriössä selkkauksesta saatiin varsin kattava tilannekuva, mutta vaikka sen vaikutukset Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan olivat negatiiviset, ei Neuvostoliiton toimintaan tai selkkaukseen otettu varsinaisesti kantaa. Tässä tutkimuksessa tarkastelen tilannekuvan kehittymistä selkkauksen aikana ja tilannekuvan pohjalta tehtyjä johtopäätöksiä selkkauksen vaikutuksista Suomeen, miksi siihen ei uskallettu ottaa kantaa ja miksi Suomen ulkopoliittinen linja erosi merkittävästi muista Pohjoismaista selkkauksen suhteen.

Aineistona on ulkoministeriön arkiston selkkaukseen liittyvä aineisto. Aineisto koostuu ulkoministeriön lähetystöiltä saamista raporteista, ulkoministeriön lähetystöihin lähettämästä materiaalista sekä ulkoministeriön ja pääesikunnan muistioista selkkaukseen liittyen. Tutkimusmenetelmänä on tilannekuva-analyysi, johon sovelletaan kolmitasoista tilannekuvan konseptia. Menetelmää tukevat laadullisen sisällönanalyysin keinot.

Ulkoministeriö rakensi tilannekuvaansa tieto- ja tavoitelähtöisesti selkkauksen aikana. Erityisesti ulkoministeriötä kiinnosti suomettumiskomentointi ja selkkauksen vaikutukset Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen. Selkkauksesta saatiin Tukholman suurlähetystön kautta kattava ruotsalaisnäkökulma. Neuvostoliiton näkemykset selkkauksesta olivat virallisten tiedonantojen varassa selkkauksen loppumiseen saakka.

Selkkauksen suhteen Suomen ulkopoliitiikka oli hyvin suomettunutta. Suomen politiikka erosi merkittävästi muista Pohjoismaista, jotka tuomitsivat Neuvostoliiton tekemän alueellisen koskemattomuuden loukkauksen. Suomen politiikkaan vaikutti erityisesti presidentti Kekkonen heikon terveydentilan ja sitä seuranneen eron aiheuttama tyhjiö ulkopoliittisessa johtajuudessa. Suomettunut ulkopoliitiikka saattoi jopa hyödyttää Suomea pitkällä aikavälillä erityisesti vuoden 1982 presidentinvaalin alla.

Avainsanat: kylmä sota, kansainvälinen kriisi, suomettuminen, ulkoministeriö, tilannekuva, sukellusvene

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkielman lähtökohdat ja tutkimuskysymykset	4
1.2	Aiempi tutkimus ja alkuperäislähteet	7
1.3	Tilannekuva-analyysin soveltaminen sukellusveneselkkaukseen	8
2	Tilannekuvan rakentuminen selkkauksen aikana	11
2.1	Selkkauksen hiljainen ensimmäinen viikko	11
2.2	Ydinaseiden löytyminen mullistaa tilannekuvan	15
2.3	Selkkauksen jälkipuinti ja ydinaseiden löytymisen jälkimainingit	20
3	Selkkauksen ulkopoliittiset ongelmat Suomelle	26
3.1	Suomi suomettumisen suolla	26
3.2	Sukellusvenetapaukset romuttavat Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen	31
4	Johtopäätökset	36
	Lähteet	40

1 Johdanto

1.1 Tutkielman lähtökohdat ja tutkimuskysymykset

Lokakuun 27. päivän iltana vuonna 1981 Neuvostoliittolainen sukellusvene ajoi karille Ruotsin Karlskronan laivastotukikohdan edustalla. Whiskey on the rocks -selkkauksena tunnettu kriisi kesti kymmenen päivää ja loppui, kun sukellusvene hinattiin kansainväliselle merialueelle ja luovutettiin Neuvostoliiton laivastolle. Ruotsalaiset protestoivat Neuvostoliiton tekemää räikeää aluevesiloukkausta voimakkaasti.¹ Selkkauksen aikana selvisi, että neuvostoliittolainen sukellusvene oli tarkoituksella tehnyt aluevesiloukkauksen osana harjoituspurjehdusta.² Lisäksi sukellusveneessä olleet ydinaseet aiheuttivat erityistä paheksuntaa ympäri maailmaa.

Ruotsin aktiivinen politiikka selkkauksen hoitamiseksi yhdessä Neuvostoliiton poliittisten epäonnistumisten kanssa johtivat siihen, että selkkaus ei horjuttanut Ruotsin puolueettomuuspolitiikan uskottavuutta.³ Kylmän sodan loppupuoliskon aseistariisunnan ja rauhanliikkeen tavoite, Pohjolan ydinaseeton vyöhyke, sen sijaan koki selkkauksessa kolauksen. Vyöhykettä ei saatu koskaan perustettua.⁴ Tämä johtui osittain Neuvostoliiton kärsimästä luottamuspulasta, joka syntyi sukellusveneselkkauksen seurauksena.

Sukellusveneestä löytyneet ydinaseet kytkeytyivät myös euro-ohjuskriisiin 1980-luvun alkupuoliskolla. Reaganin aktiivisen puolustuspolitiikan ja SALT II (Strategic Arms Limitations Treaty) -sopimuksen ratifioinnin epäonnistumisen seurauksena Yhdysvallat ja Neuvostoliitto sijoittivat keskimatkan ydinohjuksia Eurooppaan. Rauhanliike, erityisesti END (European Nuclear Disarmament) -kampanja, vastusti ohjusten sijoittamista jyrkästi.⁵ Selkkaus edelsi SALT II -sopimuksen jälkeisiä INF-sopimuksesta (Intermediate Nuclear Forces Treaty) käytyjä neuvotteluja.

Tutkin, millainen tilannekuva Suomen ulkoministeriössä muodostui selkkauksen aikana lokamarraskuun vaihteessa 1981, ja miten tilannekuva päivittyi selkkauksen aikana saatujen tietojen perusteella. Tilannekuvan perusteella Suomen valtio teki päätöksiä selkkauksen

¹ Sähkösanoma Tukholmasta, 29.10.1981, saapunut klo 17:45, s. 2. Suhteet Ruotsi-Neuvostoliitto; ns. Sukellusveneselkkaus, Ruotsi/muut, 7E, UMA.

² Puhelinsanoma Gustafsson Nybergille, 6.11.1981. 7E, UMA.

³ Åse 2016, 127.

⁴ Maude 1983, 235, 241–242.

⁵ Holmila 2023, 103–105. Lisää Euro-ohjuksista ks. esim. Harjula 1984 sekä Holm ja Petersen 1983.

kommentoinnista ja johtopäätöksiä selkkauksen vaikutuksista kansainvälisiin suhteisiin sekä Suomen ulkopolitiikkaan. Tutkin myös, millaisiin johtopäätöksiin tilannekuvan perusteella päädyttiin, ja miten päätelmät näkyivät Suomen virallisessa kannanotossa. Lisäksi tarkastelen syitä sille, miksi Suomen ulkopoliittinen linja selkkauksen suhteen erosi merkittävästi muiden Pohjoismaiden linjoista.

Presidentti Urho Kekkosen terveydentilan ailahtelevaisuus 1970-luvun lopulla oli muuttunut vuonna 1981 lopussa lähes täydelliseksi kyvyttömyydeksi enää johtaa ulkopolitiikkaa. Tämä johti tilanteeseen, jossa viime kädessä presidentin kansliapäällikkö Juhani Perttunen sekä ulkoministeriössä valtiosihteeri Matti Tuovinen, alivaltiosihteeri Keijo Korhonen ja ulkoministeri Paavo Väyrynen pitkälti määrittivät Suomen päivittäistä ulkopolitiikkaa.⁶

Kekkosen perintönä selkkauksen aikaiselle ulkopoliittiselle johdolle oli vahva perinne Paasikiven–Kekkosen -linjassa pitäytymisessä, jossa Neuvostoliiton ja Suomen väliset suhteet olivat usein etusijalla muihin kahdenvälisiin suhteisiin verrattuna. Lisäksi länsi-integraation keskeneräisyys ja ETYK olivat keskeinen osa Kekkosen ulkopoliittista perintöä. Kekkosen ote ulkopolitiikkaan oli ollut 1970-luvun alussa absoluuttinen, mutta presidentin heikentynyt terveydentila oli johtanut tilanteeseen, jossa presidentin kanslian ja ulkoministeriön johdon nelikko kilpailivat keskenään ulkopoliittisesta vaikutusvallasta 1970-luvun viimeisinä vuosina ja 1980-luvun alussa.⁷

Pääministeri Mauno Koivisto sijaisti presidenttiä sairauslomailmoituksesta asti 11.9.1981 ja 27.10.1981 tapahtuneen Kekkosen virasta eroamisen myötä Koivistosta tuli virkaa tekevä presidentti.⁸ Tätä myötä myös hän oli selkkauksen aikana kiinteästi osana Suomen ulkopoliittista johtoa. Tutkimuksessa Koivisto on kuvattu vuoteen 1989 saakka pitäytyneen hyvin tiukasti Paasikiven–Kekkosen -linjassa. Koiviston ajan ulkopoliittinen jatkuvuus Kekkoseen nähden oli niin läpitukenveaa, että sen nähdään ulottuneen kiinteästi suomalaisten kansalliseen identiteettiin asti.⁹

Ulkoministeriön tilannekuvasta hahmottui kaksi tärkeää kehityskulkua Suomen politiikkaan liittyen. Ensimmäinen on Suomen suomettunut politiikka, joka erosi merkittävästi muista

⁶ Soikkanen 2008, 442–443, 448.

⁷ Ibid., 17–19.

⁸ Hauvonen 2015, 16, 329; Soikkanen 2008, 470.

⁹ Ovaska 2020, 97.

Pohjoismaista. Toinen kehityskulku oli Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen kariutuminen. Virallinen Suomi oli molemmista kehityskuluista hyvin vaitonainen.

Suomettuminen on prosessi, jossa suurempi valtio ohjailee pienemmän valtion politiikkaa. Ohjailun tuloksena pienempi valtio alkaa oma-aloitteisesti toteuttamaan politiikkaa, joka on suuremman valtion mieleen.¹⁰ Suomettumiskomentointi oli Suomen diplomaateille tärkeä raportoinnin aihe, koska sen nähtiin rakentavan negatiivista maakuvaa Suomesta. Jos Suomella nähtiin olevan liian läheiset suhteet Neuvostoliittoon, olisi se voinut haitata esimerkiksi yritystoimijoita Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa.¹¹ Kylmän sodan aikana Suomi nähtiin suomettumisen konkreettisena esimerkkinä. Neuvostoliiton pelon nähtiin pitkälti ohjailevan Suomen sisä- ja ulkopolitiikkaa.

Vuonna 1963 presidentti Urho Kekkonen esitti Paasikiviseuralle pitämässään puheessa, että Pohjoismaiden alueelle perustettaisiin ydinaseeton vyöhyke.¹² Tämä hanke sai myöhemmin nimen Pohjolan ydinaseeton vyöhyke tai ydinaseeton Pohjola. Käytännössä vyöhyke olisi mahdollistanut sen, että ydinsodassa Pohjoismaat olisi jätetty ydiniskujen ulkopuolelle. Rauhanaikana alueelle ei myöskään olisi saanut tuoda ydinaseita eikä alueen valtioita saanut uhata ydinaseiden käytöllä. Kekkonen piti vyöhykettä aktiivisesti esillä erityisesti puheissaan kansainvälisillä foorumeilla presidentinkausiensa aikana. Suomessa vyöhyke nähtiin liennytystä ja Pohjoismaiden turvallisuutta edistävästä tekijänä. Lisäksi proliferaation, eli ydinaseriisunnan, edistäminen oli Suomelle keino osoittaa itsenäisyyttä ja uskottavuutta ulkopolitiikassa.¹³ Selkkaus kytkeytyi vahvasti aseistariisuntaan ja turvallisuusyhteistyöhön, joiden edistäminen oli Suomelle keskeinen keino näyttää läntiselle maailmalle ulkopoliittista riippumattomuutta Neuvostoliitosta.

Neuvostoliiton toiminta selkkauksen suhteen oli kankeaa, kommentointi niukkaa ja suurvallalle epätyypillisen passiivista. Neuvostoliitto jäi pitkälti paheksunnan kohteeksi selkkauksessa. Sukellusvene, joka ajoi Karlskronassa karille, oli rautakala kuivalla maalla. Neuvostoliiton toiminta selkkaukseen liittyen oli samalla tavalla kömpelöä kuin sanonnassa kala kuivalla maalla. Lisäksi sen toiminta oli metallisen jähmeää eli ikään kuin rautakalan kuivalla maalla.

¹⁰ Vares 2023, 129–130.

¹¹ Clerc 2016, 117.

¹² Maude 1983, 235.

¹³ Juntunen 1978, 36–38, 42–43; Soikkanen 2008, 365–366.

1.2 Aiempi tutkimus ja alkuperäislähteet

Suomessa vuoden 1981 sukellusveneselkkausta ei ole tutkittu lainkaan. Kansainvälisesti selkkausta on tutkittu verraten vähän. Ruotsissa 1980-luvulla tapahtuneista sukellusvenevälikohtauksista on kirjoitettu enemmän, mutta nämä tutkimukset ovat kuitenkin painottuneet Ruotsin sisäisiin näkemyksiin aiheesta. Fredrik Bynander tarkastelee vuoden 1981 selkkausta väitöskirjassaan sukellusvenekysymyksen turvallisumisesta Ruotsissa vuosina 1980–2002. Selkkaus oli hänen mukaansa poikkeuksellinen myöhempisiin tapauksiin nähden, koska se yhdisti ruotsalaiset uhan taakse, toisin kuin myöhemmät tapaukset.¹⁴ Cecilia Åse on tutkinut vuoden 1981 selkkauksen uutisointiin liittyneitä sukupuolituneita teemoja erityisesti puolueettoman sotilaan näkökulmasta.¹⁵ Wilhelm Agrell käsittelee puolestaan vuoden 1981 selkkauksen seurauksia Neuvostoliiton sotilasstrategiaan Pohjois-Euroopassa.¹⁶ Edellisten lisäksi aiheesta ovat kirjoittaneet Ruotsin merivoimien evp. upseeri Nils-Ove Jansson ja eläköitynyt ruotsalainen diplomaatti Mathias Mossberg, jonka näkökulma selkkaukseen on suorastaan konspiratiivinen.¹⁷ Hän näkee, että Ruotsin sotilasjohto suurenteli vuoden 1981 sukellusveneselkkauksen perusteella myöhempiä sukellusvenetapauksia.¹⁸

Louis Clerc on tutkinut Suomen ulkopolitikkaa 1980-luvulla erityisesti maakuvan näkökulmasta.¹⁹ Mikko Majander on puolestaan kirjoittanut Suomen ja Ruotsin suhteiden kehityskuluista Suomen itsenäisyyden ajalla. Timo Soikkanen on kirjoittanut 1970- ja 80-lukujen vaihteesta Suomen ulkoministeriötä käsittelevässä teoksessaan. Juho Ovaska on vuorostaan tutkinut ulkopoliittista päätöksentekoa Koiviston presidentinkausilla.²⁰

Tilannekuva-analyysi antaa ikkunan Suomen ulkopoliittiseen päätöksentekoon poikkeuksellisena aikana, välittömästi presidentti Urho Kekkosen eroamisen jälkeen, kun oli vielä epävarmaa mihin suuntaan Suomen ulkopoliittikka lähtisi kehittymään Koiviston johdossa. Haluan tutkimuksellani tuoda Suomen ulkopoliittisen johdon näkemyksen selkkaukseen.

¹⁴ Bynander 2003, 110–114.

¹⁵ Åse 2016, passim.

¹⁶ Agrell 1983.

¹⁷ Jansson 2014, 177–183; Mossberg 2009, 64–71.

¹⁸ Majander 2020, 230.

¹⁹ Clerc 2015; Clerc 2016; Clerc 2023.

²⁰ Majander 2020; Ovaska 2020; Soikkanen 2008.

Tutkielman alkuperäisaineistona on ulkoministeriön arkiston aineisto selkkauksesta. Selkkaus on alkuperäisaineistossa käytetty termi, jonka takia käytän sitä myös tutkielmassa. Selkkauksen aikana ulkoministeriön tilannekuva muodostui pitkälti suurlähetystöjen raporttien perusteella. Raportit koostuivat kohdemaiden median seurannan, virkamieslähteiden ja poliitikkojen antamista tiedoista. Etenkin Tukholman suurlähetystön raporteissa oli usein ei-julkista tietoa ja tietoa, joka tuli julkisuuteen vasta myöhemmin. Neuvostoliiton johto oli selkkauksen aikana huomattavasti Ruotsin johtoa vaitonaisempi. Ulkoministeriön aineisto selkkaukseen liittyen antaa varsin kattavan kuvan ulkopoliittisesta päätöksenteosta erityisesti siksi, että presidentti Kekkonen heikentyneen terveydentilan myötä hän ei ollut enää Suomen ulkopoliitiikan de facto johtaja enää syksyllä 1981. Virkaa tekevälle presidentille Mauno Koivistolle, ulkoministeri Paavo Väyryselle ja ulkoministeriön sekä presidentinkansalian virkamiehille jäi presidentti Kekkonen eron myötä vielä enemmän sananvaltaa ulkopoliitiikan toteuttamisessa.

Tutkielman toisessa luvussa tarkastelen ulkoministeriön tilannekuvan rakentumista ja kolmannessa luvussa tilannekuvan pohjalta tehtyjä johtopäätöksiä ja poliittisia päätöksiä. Toisessa luvussa tutkin tilannekuvan rakentumista hyvin aineistolähtöisesti ja tutkimuskirjallisuuden ääni jää vähemmälle. Tämä johtuu siitä, että historiallista tilannekuva-analyysiä on tehty vähän. Aineistolähteisyys on myös tilannekuvan rakentumisen kuvaamisen kannalta tärkeää. Kolmannessa luvussa tarkastelen Suomen ulkopoliitiikkaa ja ulkopoliittisen johdon näkemyksiä selkkauksesta tutkimuskirjallisuuden valossa. Johtopäätöksissä tuon toisen ja kolmannen luvun näkökulmat yhteen sekä pohdin Suomen ulkopoliitiikan merkityksiä. Lisäksi pohdin tilannekuva-analyysiä historiantutkimuksen menetelmänä ja mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita.

1.3 Tilannekuva-analyysin soveltaminen sukellusveneselkkaukseen

Tutkielman metodologinen pohja nojaa Mica Endsleyn esittämään kolmitasoiseen tilannekuvan malliin.²¹ Endsleyn tilannekuvanmalli on tilannekuva-analyysin menetelmä, jolla voidaan määrittää toimintaympäristön toimijoiden ja elementtien suhteita tilan ja ajan sisällä. Lisäksi tilannekuva-analyysillä voidaan hahmottaa toimijan arvioita tilanteen muuttumisesta lähitulevaisuudessa.²² Tilannekuva koostuu kolmesta tasosta. Ensimmäisellä tasolla toimintaympäristöä havainnoidaan toimijoiden ja elementtien hahmottamisen

²¹ Endsley 1995, 36.

²² Wickens 2008, 398.

näkökulmasta. Kansainvälisen kriisin toimintaympäristössä tämä tarkoittaa esimerkiksi valtiollisten toimijoiden hahmottamista ja keskeisten kiistakohtien tunnistamista. Toisella tasolla arvioidaan eri toimijoiden päämääriä, toimijoiden välisiä suhteita ja elementtien suhteutumista aikaisempiin tilanteisiin. Tilannekuvan toisella tasolla toimija alkaa hahmottamaan kokonaiskuvaa toimintaympäristöstä. Kriisiä tarkastellessa toimija voi verrata kriisiä aikaisempiin kriiseihin ja arvioida valtiollisten sekä ei-valtiollisten toimijoiden päämääriä. Kolmas taso rakentuu ensimmäisen ja toisen tason yhdistämisestä aikaisempaan tietoon aiheesta. Kolmannella tasolla keskeistä on arvioida tilanteen mahdollisia kehityskulkuja, ja sitä miten omat ja muiden tavoitteet osuvat yhteen.²³

Tilannekuvan kannalta oleelliset elementit ja toimijat riippuvat analysoitavasta toimintaympäristöstä. Täysin universaaleja, jokaiseen toimintaympäristöön sopivia, elementtejä ei ole.²⁴ Vuoden 1981 Ruotsin sukellusveneselkkauksen kannalta kriittisiä elementtejä on useita. Tärkeitä teemoja ovat joukkotuhoukseiden suunnittelu, valmistaminen, levittäminen ja käyttö sekä kansainväliset kriisit. Suomen YK-jäsenyyden hyväksymisestä asti aseistariisunta oli laaja-alaisesti osa Suomen ulkopoliittista.²⁵ Näin ollen tiedot sukellusveneessä olleista ydinaseista olivat kriittinen osa ulkoministeriön tuottamaa tilannekuvaa. Ulkoministeriö tutki sukellusveneestä löydettyjä ydinaseita selkkauksen aikana yhdessä pääesikunnan kanssa.²⁶ Ulkoministeriön tuottama tilannekuva oli, ja on edelleen, kriittinen osa Suomen valtion tilannetietoisuutta kansainvälisissä kriiseissä.²⁷ Tähän tilannekuvaan perustui myös hallinnon tekemät päätelmät kriisin vakavuudesta, vaikutuksista Suomeen ja näiden pohjalta tehdyistä ulkopoliittisista linjanvedoista. Tilannekuva-analyysi on aiheen tarkasteluun hyvin sopiva työkalu.

Kriisin vakavuutta voidaan myös arvioida sen maantieteellisen läheisyyden perusteella, sekä sen mahdollisesti aiheuttamien haittojen perusteella. Haitat voivat esimerkiksi olla ulkopoliittisia tai taloudellisia haittoja.²⁸ Ulkopoliittikan toimeenpaneminen on tärkein ulkoministeriön tehtävä. Aineiston perusteella liennytyksen ja proliferaation jatkaminen oli Suomelle tärkeä ulkopoliittinen tavoite. Tähän tärkeä työkalu oli Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen edistäminen.

²³ Bosse et al. 2007, 38–39; Endsley 1995, 36–37.

²⁴ Endsley 1995, 36.

²⁵ Lohse et al. 2019, 24, 61, 64; Soikkanen 2008, 365–372.

²⁶ Lähtevä sähkösanoma, 6.11.1981. 7E, UMA.

²⁷ Pesu 2020, 372–373.

²⁸ Lohse et al. 2019, 66.

Toinen ulkoministeriön raporteissa ilmenevä tilannekuvan elementti oli ulkomainen suomettumiskommentointi. Tämän dokumentoiminen ja siihen vastaaminen oli ulkoministeriön tehtävä erityisesti, kun suomettumisen yhteydessä Suomea syytettiin liian läheisistä suhteista Neuvostoliittoon. Presidentti Kekkonen oli suomettumistermin käytön vahtilukkari, joka pyrki vastaamaan myös ulkomailla esitettyihin suomettumisväitteisiin.²⁹ Vaikka Kekkonen oli päivää ennen selkkauksen alkua eronnutkin presidentinvirasta, oli termin käyttö silti ulkoministeriön raporteissa tärkeässä osassa, koska sillä oli negatiivisia vaikutuksia Suomen maakuvaan.

Endsleyn alkuperäinen tilannekuvanmalli on tarkoitettu nopeasti muuttuviin tilanteisiin, joissa kriittisiä tapahtumia joudutaan analysoimaan sekunneissa tai minuuteissa, esimerkiksi hävittäjälentäjän taistelunaikaiseen tilannekuvan muodostamiseen. Tilannekuvaa on kuitenkin käytetty onnistuneesti työkaluna myös pidemmän aikavälin tapahtumien analyysissä. Tällöin Endsleyn esittämän tilannekuvanmallin kriittinen osa eli lyhytaikaismuistin varassa tehdyt päätökset eivät ole niin kriittisiä. Pitkäaikaismuistista tulee tällöin tärkeämpi osa toimijan tilannekuvan rakentumista toisella ja kolmannella tasolla.³⁰

Tilannekuva-analyysin apuna käytän laadullisen sisällönanalyysin työkaluja. Laadullisessa sisällönanalyysissä havainnot pelkistetään tarkastelemalla niitä tietyn näkökulman kautta. Aineistosta etsitään tämän näkökulman kautta oleellista tietoa. Tämän jälkeen pelkistetyt havainnot yhdistetään havaintokokonaisuuksiksi. Lopuksi havainnoista tehdään merkitystulkinta.³¹ Tutkielmassa laadullinen sisällönanalyysi tukee tilannekuva-analyysiä. Sisällönanalyysi mahdollistaa laajempien historiallisten syy-seuraus -yhteyksien löytämisen ja tutkimisen, jotka liittyvät sukellusveneselkkaukseen liittyvään politiikkaan.

²⁹ Clerc 2015, 215; Holmila 2023, 155; Vares 2023, 129.

³⁰ Durso et al. 1995, 7; Wickens 2008, 398–401.

³¹ Alasuutari 2011, 39–40, 44.

2 Tilannekuvan rakentuminen selkkauksen aikana

2.1 Selkkauksen hiljainen ensimmäinen viikko

Suomen ulkoministeriöön saapui ensimmäinen raportti sukellusveneselkkauksesta torstaina 29. päivä lokakuuta 1981. Raportti lainaa Ruotsin ulkoministeri Ola Ullstenin lausuntoa Ruotsin ulkoministeriön tiedotustilaisuudesta edelliseltä päivältä. Raportista selviää, että neuvostoliittolainen sukellusvene oli ajanut karille Karlskronan saaristossa sotilasalueella illalla 27.10.1981. Ullsten oli protestoinut asiasta Neuvostoliiton Tukholman-suurlähettiläälle Mikhail Jakovleville. Raportti oli jaettu eteenpäin valtionhallintoon ja ulkoministeriön sisällä samana iltapäivänä.³² Raportin saapuminen vasta tiedotustilaisuuden jälkeisenä päivänä, ja raportin jakamiseen kulunut aika, viittaavat siihen, ettei liioin suurlähetystö Tukholmassa kuin ulkoministeriö pitänyt raporttia erityisen tärkeänä.

Seuraavat raportit Tukholmasta saapuivat tiuhaan tahtiin vielä loppuiltapäivästä 29. päivänä. Raportit referoivat Ruotsin hallituksen iltapäivällä pitämää tiedotustilaisuutta. Pääministeri Thorbjörn Fälldin ja ulkoministeri Ullsten kertoivat, että Neuvostoliitolta ei oltu saatu tyydyttävää selitystä sukellusveneen karille ajoon. Fälldin perusteli sukellusveneen pääsyä sotilasalueelle sillä, että jokaista rannikon osaa on mahdotonta valvoa yhtäjaksoisesti. Veneen lähtö pois Ruotsin aluevesiltä tultaisiin estämään.³³ Sukellusveneen pääsy Ruotsin aluevesille oli merivoimille häpeäpilkku. Suuri ruotsalainen päivälehti *Dagens Nyheter* (DN) kirjoitti 28.10.1981, miten koko Karlskronan saaristo valvoi sukellusveneen moottorien ulvoessa, mutta merivoimat eivät tästä huolimatta olleet tietoisia veneestä.³⁴

Selkkauksen toisena päivänä saapuneet raporttien tärkeimmät tiedot ulkoministeriön tilannekuvaan olivat tieto selkkauksen olemassaolosta, summittainen tieto siitä mitä oli tapahtunut, sekä tieto siitä, että Neuvostoliitto oli pysynyt tapahtumista vaitonaisena. Lisäksi Ruotsin hallituksen linjanveto veneen lähtemisen estämisestä kertoi Ruotsin hallituksen tavoitteista selkkauksessa. Selkkaus tultaisiin hoitamaan niin, että ruotsalaiset saisivat tietää, miten sukellusvene oli päätynyt Karlskronaan. Tilannekuva selkkauksen toisena päivänä ei ollut vielä riittävä tilannekuvan ensimmäisen tason muodostamiseen, sillä tilanteen toimijat ja eri elementit olivat vasta hahmottumassa. Tukholman-suurlähetystössä ei välttämättä osattu

³² Sähkösanoma Tukholmasta, 29.10.1981, saapunut klo 9:50. 7E, UMA.

³³ Sähkösanoma Tukholmasta, 29.10.1981, saapunut klo 17:00. 7E, UMA; Sähkösanoma Tukholmasta, 29.10.1981, saapunut 17:45. 7E, UMA.

³⁴ Åse 2016, 122.

vielä arvioida kriisin vakavuutta ja sen vaikutuksia Suomeen. Raportointia aiheesta ei näin osattu vielä priorisoida.

Seuraavat tiedot Tukholmasta saapuivat sähkössä maanantaina 2. päivä marraskuuta. Sähkössä välitettiin Ruotsin ulkoministeriön lehdistötiedote selkkauksen kulusta. Sen mukaan Neuvostoliitto suostui sukellusveneen miehistön kuulusteluihin sekä veneen tarkistamiseen. Miehistölle annettiin rikosoikeudellinen immuniteetti aluksen ulkopuolella kuulustelujen ajaksi.³⁵ Tätä seurasivat raportit keskiviikkona 4.11.1981 Suomen Tukholman suurlähettilään Paul Gustafssonin puhelinsanomana ja sähkösanomana muodossa. Samana päivänä saapui myös lehdistökatsaus ruotsalaisista lehdistä.

Suurlähettiläs Gustafsson raportoi aamupäivällä puhelinsanomassaan neuvotteluista Ruotsin ja Neuvostoliiton välillä, sukellusveneen kapteenin kuulusteluista ja Ruotsin puolustusministerin Torsten Gustafssonin mahdollisesta eroamisesta. Ruotsalaislähteiden mukaan neuvottelut eivät olleet tuottoisia Neuvostoliiton varaulkoministerin Zemskovin haastavan luonteen takia. Kapteenin kuulusteluissa ei oltu saatu tyydyttävää selitystä sukellusveneen toiminnalle. Lisäksi veneen tarkastuksessa oli havaittu rikkoutuneita navigaatiolaitteita. Suurlähettiläs Gustafssonin mukaan kapteenin kuulusteluiden jatkaminen sukellusveneellä ei ollut Neuvostoliiton vaatimus, vaan alun perin ruotsalaisten ehdotus. Ulkoministeri Ullsten oli myös luvannut ottaa vastaan Pohjoismaiden suurlähettiläät selkkauksen ratkettua ja selostaa selkkauksen tapahtumat kattavasti.³⁶

Iltapäivällä saapuneessa sähkösanomassa suurlähettiläs Gustafsson raportoi Ruotsin ulkoministeriön virkamiehen selkkauksesta antamasta selonteosta. Virkamieslähde varmisti pitkälti päivällä saapuneet lehtitiedot³⁷ ja tarkensi niitä. Neuvostoliitto oli hyväksynyt sen, että Ruotsi irrottaisi sukellusveneen karilta. Kapteenin kuulusteluissa suurlähetystön edustajan rooli oli ongelma. Ruotsi ei halunnut päästää Neuvostoliiton suurlähetystön edustajia sukellusveneelle, kun taas Neuvostoliiton suurlähetystö vaati edustajansa pääsyä sukellusveneelle. Ruotsi näki kuulustelujen jatkamisen sukellusveneessä olevan positiivinen asia, koska tällöin saataisiin ehkä selvyys sukellusveneen rikkoutuneille navigaatiolaitteille. Sukellusveneen palauttamisen päivää ei vielä ollut päätetty. Virkamieslähde oli painottanut, että Ruotsi ei halunnut suhteiden Neuvostoliiton kanssa huononevan, mutta tapahtumat

³⁵ Sähkösanoma Tukholmasta, 2.11.1981. 7E, UMA.

³⁶ Puhelinsanoma Gustafsson Nybergille, 4.11.1981. 7E, UMA.

³⁷ Sähkösanoma Tukholmasta, 4.11.1981. 7E, UMA.

tulisivat vaikuttamaan suhteisiin ainakin lyhyellä aikavälillä negatiivisesti. Lisäksi Neuvostoliiton rauhanpropagandan saama kannatus Ruotsissa oli kääntynyt rajuun laskuun. Ruotsalaiset edustajat eivät myöskään tulisi osallistumaan Neuvostoliiton vallankumouspäivän juhlallisuuksiin, vaikka Neuvostoliitto oli esittänyt pahoittelut selkkauksen takia.³⁸

Ulkoministeriön tilannekuvan rakentumisessa kriittinen osa ensimmäisellä viikolla oli Ruotsin ulkoministeriön ja puolustusvoimien avoin mediastrategia.³⁹ Marraskuun neljännen päivän iltaan mennessä Suomen ulkoministeriön tilannekuva oli oleellisesti parantunut ja päivittynyt. Selkkauksen toimijat alkoivat hahmottua varsin selvästi. Ruotsi hahmottuu raporteissa aktiiviseksi toimijaksi. Neuvostoliitto oli sen sijaan passiivinen toimija, mikä on varsin poikkeuksellista suurvallalle. Moskovan suurlähetystö ei selkkauksen ensimmäisellä viikolla raportoinut aiheesta kertaakaan. Tilannekuvassa Neuvostoliitto näyttäytyi ruotsalaistietojen valossa varsin myöntäväisenä ja varsin yhteistyöhaluisena toimijana. Muita selkkauksen kannalta relevantteja valtiotason toimijoita ei ensimmäisellä viikolla ollut.

Ulkoministeriön tilannekuva marraskuun 4. päivänä oli Endsleyn jaottelun toisella tasolla, jossa arvioidaan toimijoiden ja elementtien välisiä suhteita, sekä toimijoiden päämääriä. Ulkoministeriö sai Tukholmasta varsin kattavan tilannekuvan selkkauksesta Ruotsin näkökulmasta kriittisten elementtien ja toimijoiden tasolle saakka. Kirjallisia arvioita selkkauksen vaikutuksesta Suomen politiikkaan sen ensimmäiseltä viikolla ei ole säilynyt ulkoministeriön arkistossa. Raporttien perusteella on voitu arvioida selkkauksen vaikutuksia Ruotsin ja Neuvostoliiton sekä Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen suhteen. Tilannekuvan päivittymisen kannalta tärkeä tieto oli se, että ulkoministeri Ullsten tulisi selostamaan selkkauksen ratkettua Pohjoismaiden suurlähettiläille sen tapahtumat Ruotsin näkökulmasta perusteellisesti. Ulkoministeriö ei tehnyt kansainvälisiä ulostuloja tilannekuvan perusteella ensimmäisellä viikolla. Myöskään tilanteen tulkinnasta tai tarkasta analyysistä Tukholman suurlähetystön ulkopuolella ulkoministeriön organisaatiossa ei ole säilynyt lähteitä. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että selkkaus ei vielä vaikuttanut suoraan Suomen ulkopolitiikkaan, minkä vuoksi ulkoministeriössä tilanteen tarkemmalle analyysille ei todennäköisesti nähty tarvetta.

³⁸ Gustafssonin sähkösanoma, 4.11.1981, s. 1–5. 7E, UMA.

³⁹ Bynander 2003, 117.

Keskeiset elementit selkkauksessa olivat ensimmäisellä viikolla Ruotsin vaatimukset Neuvostoliitolle ja Neuvostoliiton vaatimukset Ruotsille. Erityisesti kapteenin kuulusteluiden toteuttaminen aiheutti osapuolten välillä erimielisyyttä. Suomen ulkopoliitiikan kannalta tilannekuvan tärkeä osa oli ruotsalaisen virkamieslähteen arvio Ruotsin ja Neuvostoliiton suhteiden heikkenemisestä, sekä rauhanliikkeen kannatuksen mahdollisesta laskusta kriisin seurauksena. Suhteiden heikkeneminen kahden tärkeimmän naapurivaltion välillä oli Suomen etujen vastaista. Konkreettinen tieto tästä tilannekuvan kautta oli siis tärkeää. Lisäksi tieto rauhanliikkeen kärsimästä mainehaitasta Ruotsissa oli tärkeä tieto Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen kannalta.

Tilannekuvan rakentumisen kannalta kriittinen osa on useasta lähteestä saadut toisiaan tukevat tiedot.⁴⁰ Ulkoministeriön tilannekuvan rakentuminen selkkauksen ensimmäisen viikon aikana alkoi hitaasti. Ensimmäiset raportit saapuivat vasta selkkauksen toisena päivänä. Raportteja tuli Tukholmasta parin päivän välein, kunnes 4. päivä marraskuuta Tukholman suurlähetystö onnistui hankkimaan useasta lähteestä kriittisiä tietoja tilannekuvan täydentämiseen. Suomen ulkoministeriön tilannekuvan tiedot olivat peräisin selkkauksen ensimmäisellä viikolla lähinnä julkisista lähteistä, Ruotsin ulkoministeriön tiedotustilaisuuksista ja lehtitiedoista.

Suurlähettiläs Gustafsson onnistui varmistamaan nämä tiedot ruotsalaisesta viranomaislähteestä. Viranomaislähde oli kriittinen tilannekuvan rakentumisen kannalta koska sillä oli Nicholas Rescherin määrittämää kolme hyvän lähteen ominaisuutta: lähteenä se oli osaava, se oli valmis kertomaan asiat niin kuin ne olivat ja viranomainen oli mahdollista tavoittaa myöhemminkin.⁴¹ Tilannekuvan rakentuminen oli aluksi hidasta, todennäköisesti selkkauksen vakavuuden epäselvyyden vuoksi. Ensimmäisen viikon aikana selkkauksesta ei voida puhua kovinkaan vakavana kriisinä, sillä kriisin osapuolet tulivat varsin hyvin toimeen keskenään.

Selkkauksen ensimmäisellä viikolla Suomen ulkoministeriö muodosti tilannekuvansa tietolähtöisesti. Tietolähtöisessä tilannekuvan rakentamisessa uuden tiedon pohjalta muodostetaan uusia omia tavoitteita ja päämääriä.⁴² Ulkoministeriö reagoi selkkauksen kulkuun eikä tapahtumat vielä vaikuttaneet Suomen ulkopolitiittisiin tavoitteisiin. Näin ollen

⁴⁰ Bosse et al. 2007, 63.

⁴¹ Rescher 2018, 23.

⁴² Bosse et al. 2007, 44.

tietolähtöinen tilannekuvan rakentaminen oli ulkoministeriön kannalta sopivin ratkaisu ensimmäisellä viikolla.

2.2 Ydinaseiden löytyminen mullistaa tilannekuvan

Torstai-aamupäivällä 5. päivä marraskuuta suurlähettiläs Gustafsson ilmoitti puhelimitse Suomen ulkoministeriöön, että sukellusveneselkkaus oli saamassa vakavamman käänteen. Ruotsin hallitus oli Gustafssonin mukaan kokoustanut koko aamupäivän ja jatkaa iltapäivällä kokousta. Virallinen ulostulo selkkausta vakavoittaneesta uudesta käänteestä oli odotettavissa illalla. Gustafsson uskoi Ruotsin hallituksen esittävän Neuvostoliitolle vastalauseen vakoilusta.⁴³ Saman päivän aamuna ulkoministeriöön saapui myös ensimmäiset tiedot Neuvostoliiton näkemyksestä selkkaukseen. Neuvostoliittolainen sanomalehti *Pravda* oli julkaissut Neuvostoliiton uutistoimiston TASSin tiedotteen sukellusveneselkkaukseen liittyen. Sen mukaan sukellusvene oli ajanut karille navigaatiolaitteiden vian vuoksi osana tavanomaista koulutuspurjehdusta huonossa säässä. TASS raportoi, että Ruotsin viranomaisten kanssa käytiin parhaillaan neuvotteluja sukellusveneen palauttamisesta kansainväliselle merialueelle.⁴⁴

Ulkoministeriössä saatiin odottaa seuraavaa tilannepäivitystä iltaan asti, jolloin Tukholmasta saapui kiireellinen sähkösanoma. Siinä välitettiin Ruotsin hallituksen lehdistötiedote ruotsiksi, Ruotsin hallituksen esittämä nootti Neuvostoliitolle ja referoidaan tiedotustilaisuuden sisältö suomeksi. Tiedotteen mukaan ruotsalaisten asiantuntijoiden tekemien säteilymittausten perusteella, sukellusveneessä oli hyvin suurella todennäköisyydellä ydintaistelukärjellä varustettuja torpedoja. Neuvostoliitto ei ollut sallinut torpedon fyysistä tarkistamista eikä ollut kieltänyt tai varmistanut ydinkärkien olemassaoloa sukellusveneessä. Pääministeri Fälldin myös täsmensi, että säteilymittaukset eivät olleet vaikuttaneet sukellusveneen palauttamisen aikatauluun. Huono sää oli pitänyt aluksen vielä toistaiseksi Ruotsin aluevesillä. Ulkoministeri Ullsten totesi, että tapaus osoitti miten tärkeää ydinaseriisunta on, ja piti Pohjolan ydinaseetonta vyöhykettä entistä ajankohtaisempana. Puolustusvoimain komentajan, kenraali Ljungin, mukaan sukellusveneen päällystö oli pitänyt tiukasti kiinni navigaatiovirheväitteestä ja uskoivat suunnistaneensa Bronholmin saaren lähelle.

⁴³ Puhelintiedonanto, 5.11.1981. 7E, UMA.

⁴⁴ Sähkösanoma Moskovasta, 5.11.1981. 7E, UMA.

Sähkeenlähettäjä, oletettavasti suurlähettiläs Gustafsson, piti ydinaseiden löytymistä niin tärkeänä käänteenä, että vaati sähkeen välitöntä jakamista ulkoministeri Väyryselle kotiin.⁴⁵

Ulkoministeri Ullsten oli tavannut Neuvostoliiton suurlähettilään Jakovlevin, joka oli kommentoinut tilannetta tajuamatta sen vakavuutta. Jakovlev oli tyytyväinen tapaamiseen ja kuvaili selkkausta onnettomaksi yksittäistapaukseksi.⁴⁶ Ruotsin hallitus esitti Neuvostoliiton hallitukselle vastalauseenootin sukellusveneestä löytyneiden ydinaseiden takia. Nootissa Ruotsin hallitus vaati saada tarkastaa sukellusveneen aseistuksen. Ruotsin hallitus tuomitsi terävin sanakääntein Neuvostoliiton tekemän alueloukkauksen ja vaati niiden estämistä jatkossa.⁴⁷

Torstaina 5.11. ulkoministeriön tilannekuva selkkauksesta heikentyi radikaalisti. Ydinaseiden löytyminen muutti selkkauksen kokonaiskuvan täysin pienestä diplomaattisesta selkkauksesta mahdollisesti tulenaraksi kansainväliseksi kriisiksi. Samalla ulkoministeriön tilannekuvan taso vaihtui Endsleyn tilannekuvan asteikolla toiselta tasolta ensimmäiselle tasolle, koska ydinase-elementti sekoitti Ruotsin ja Neuvostoliiton dynamiikkaa ja mahdollisia pyrkimyksiä. Ydinaseiden löytyminen toi tärkeän uuden elementin kriisiin ja vakavoitti kriisiä huomattavasti. Se myös tarkoitti, että kriisin ratkaisussa oli myös kyse proliferaation ja Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen edistämisestä. Molemmat olivat Suomelle ulkopoliittisesti tärkeitä tavoitteita. Suomelle ongelmallisesti selkkauksen osapuolet olivat kaksi tärkeää naapurivaltioita, eikä suhteita kumpaankaan haluttu vaarantaa.

Radikaali muutos selkkauksen kulussa pakotti myös Suomen ulkoministeriön ottamaan kantaa selkkaukseen. Puutteellisesta tilannekuvasta huolimatta perjantai-aamuna 6.11. ulkoministeriö lähetti ohjeet selkkaukseen liittyvään kommentointiin suurlähetystöihin ETYK-maihin sekä New Yorkin ja Geneven edustustoihin. Sen mukaan Suomi tai Suomen edustustot eivät kommentoisi sukellusvenevälikohtausta ja ulkoministeriö tulisi seuraamaan huolellisesti tilanteen kehitystä. Mikäli keskustelua kuitenkin syntyisi, Suomen virallinen linja oli, että välikohtausta oli valitettava ja täysin Ruotsin ja Neuvostoliiton välinen asia.⁴⁸ Tämä heijastaa tilannekuvassa tapahtunutta radikaalia muutosta. Ulkoministeriössä arvioitiin, että tilannekuvan päivittymisen odottaminen olisi ollut liian riskialtista.⁴⁹ Suurempien

⁴⁵ Kiireellinen sähkösanoma Tukholmasta, 5.11.1981, s. 1, 4, 9–10. 7E, UMA.

⁴⁶ Kiireellinen sähkösanoma Tukholmasta, 5.11.1981, s. 10. 7E, UMA.

⁴⁷ Sukellusveneselkkausta koskevat tiedotteet, saapuneet 10.11.1981, s. 1–2. 7E, UMA.

⁴⁸ Lähtevä sähkösanoma, 6.11.1981. 7E, UMA.

⁴⁹ Bosse et al. 2007, 61–62.

mahdollisten poliittisten ongelmien välttämiseksi ulkoministeriö otti kantaa selkkaukseen puutteellisen tilannekuvan perusteella.

Tilannekuvaa voidaan analysoida tavallisesta poikkeavien tekijöiden kautta.⁵⁰ Ydinaseet olivat merkittävä poikkeus ja odottamaton elementti ulkoministeriön tilannekuvassa.

Tilannekuvan arviointi poikkeuksellisuuden näkökulmasta mahdollisti ulkoministeriön nopean reaktion, kun selkkauksen luonne muuttui sellaiseksi, että Suomen oli otettava siihen kantaa.

Kannanotto, joka irrotti Suomen täysin selkkauksen toimijoiden arvottamisesta, oli kenties oppi vuoden 1979 epäonnistuneista ulostuloista Kiinan ja Vietnamin väliseen sotaan liittyen. Suomi seurasi aluksi ulostuloissaan Ruotsin esimerkkiä, mutta kun kävi selväksi, ettei valittu linja sopinut Neuvostoliitolle, joutui Suomen ulkopoliittinen johto useaan otteeseen korjaamaan linjaansa.⁵¹ Jos sukellusveneselkkauksen kannanotossa oli otettu opiksi vuoden 1979 epäonnistumisesta tarkoittaa se, että tilannekuva oli Endsleyn asteikolla noussut takaisin toiselle tasolle jo 6. päivän aamuna, koska tämän tason kriittinen osa on tilannekuvan vertaaminen aikaisempiin vastaavanlaisiin tilanteisiin.

Samana aamuna suurlähettiläs Gustafsson raportoi lisää tilanteen kehittymisestä puhelimitse. Gustafssonin raporttiin kuului usea tärkeä tieto. Sukellusvene luovutettaisiin Neuvostoliitolle samana päivänä kansainvälisellä merialueella. Ruotsin hallitus näki, että Neuvostoliitto olisi kiistänyt ydinaseiden olemassaolon, jos niitä ei olisi sukellusveneessä ollut. Kiistämättä jättäminen osoitti vain niiden olemassaolon. Neuvostoliiton suurlähettiläs oli myös todennut Ruotsin ulkoministeriön virkamiehelle, että kaikissa Neuvostoliiton aluksissa oli ydinaseita. Gustafsson oli saanut myös ei-julkisen tiedon, jonka mukaan sukellusveneeseen kapteeni oli myöntänyt kuulusteluissa, että hänen tehtävänänsä oli tunkeutua vähintään kerran Ruotsin aluevesille osana koulutuspurjehdusta. Sukellusveneselkkaus oli Gustafssonin arvion mukaan ärsyttänyt venäläisiä, koska se haittasi huomattavasti Neuvostoliiton yritystä eristää Ruotsi lännestä. Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen merkitys oli Gustafssonin arvion mukaan kasvanut ydinaseiden löytymisen myötä. Sisäpoliittisesti hän arvioi, että selkkaus tulisi tuomaan ruotsalaisia entistä enemmän yhteen. Gustafsson kiinnitti huomiota myös Ruotsin hallituksen nootin sanamuotoihin, jotka myötäilivät pitkälti Catalina-tapauksen yhteydessä

⁵⁰ Bosse et al. 2007, 50.

⁵¹ Soikkanen 2008, 453–454.

esitettyä noottia.⁵² Vuonna 1952 Neuvostoliitto ampui Itämeren yllä alas ruotsalaisen tiedustelulentokoneen. Selvityjiä lähetettiin etsimään Catalina-lentovene, jonka Neuvostoliittolaiset hävittäjät ampuivat myös alas.⁵³ Catalina-tapauksena tunnetun kriisin diplomatia toimi mallina Ruotsille sukellusveneselkkauksen hoidossa. Gustafssonin mukaan sukellusveneselkkaus oli vakavin Ruotsin ja Neuvostoliiton suhdetta heikentävä tapahtuma Catalina-tapauksen jälkeen.⁵⁴

Väitöskirjassaan Fredrik Bynander kirjoittaa, että tavalliset Ruotsin kansalaiset, mutta myös poliitikot, yhdistyivät selkkauksen aikana yhteisen linjan taakse. Bynander vertaa selkkauksen aikaista politiikkaa jopa sodanaikaiseen kaikki puolueet käsittävään hallitukseen. Opposition johtaja Olaf Palme pidettiin hyvin tietoisena selkkauksen kulusta. Oppositio seisoivat vahvasti hallituksen linjan takana selkkauksen ajan.⁵⁵

Ruotsin ulkoministeriön lehdistöosaston päällikkö Magnus Faxen kutsui Suomen ja Tanskan lehdistöneuvokset lounaalle perjantaina tarjotakseen luottamuksellista taustatietoa selkkaukseen liittyen. Faxenin arvion mukaan Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen merkitys oli kasvanut huomattavasti selkkauksen myötä.⁵⁶ Samaan arvioon yhtyi myös ulkoministeri Ullsten Pohjoismaiden suurlähettiläille perjantaina pitämällään vastaanotolla. Hän arvioi selkkauksen poliittiset seuraukset myös ydinaseettomalle vyöhykkeelle suurimmiksi, koska selkkaus herätti keskustelua aiheesta ja osoitti sen tarpeellisuuden. Ullsten näki Neuvostoliiton arvovallan kärsineen ja toivoi, että keskustelu saataisiin ohjattua aseistariisuntaan. Ydinaseiden löytyminen ilmeisen tavallista rauhanajan tehtävää suorittavasta sukellusveneestä oli Ullstenin mukaan ongelmallista. Hän näki, että selkkaus oli vahvistanut Ruotsin puolueettomuutta. Selkkaus tuli hänen mukaansa heikentämään Ruotsin ja Neuvostoliiton suhteita ainakin lyhyellä aikavälillä. Selkkauksesta syntynyt draaman kaari oli Ullstenin mukaan kääntynyt ruotsalaisten eduksi.⁵⁷

Myös Bynander on tunnistanut draaman kaaren kääntymisen Ruotsille edulliseen asetelmaan. Selkkauksen alussa Ruotsin oli pakko toimia varovasti, sillä selkkauksen eskalaatio olisi voinut olla kohtalokasta. Neuvostoliiton nolattua itsensä Ruotsin avoin mediapolitiikka alkoi

⁵² Puhelinsanoma Gustafsson Nybergille, 6.11.1981. 7E, UMA.

⁵³ Jacobsen 2010, 234.

⁵⁴ Sähkösanoma Tukholmasta, 19.11.1981, jaettu klo 12:20, s. 2. 7E, UMA; Mansala Korvenheimolle, 2.12.1981, s. 4. 7E, UMA.

⁵⁵ Bynander 2003, 111.

⁵⁶ Sähkösanoma Tukholmasta, 6.11.1981, saapunut klo 17:08, s. 2–3. 7E, UMA.

⁵⁷ Sähkösanoma Tukholmasta, 6.11.1981, saapunut klo 21:30, s. 1–3, 5–6. 7E, UMA.

toimia täydellä teholla. Ruotsi sai selkkauksesta merkittävän ulkopoliittisen voiton.⁵⁸ Åsen mukaan Ruotsin puolustusvoimien aktiivinen ja päättäväinen toiminta palautti uskottavuuden Ruotsin vahvaan puolustuskykyyn perustaneeseen puolueettomuuspolitiikkaan, joka oli kokenut kolauksen selkkauksen alussa.⁵⁹

Perjantai-iltana saapui vielä Washingtonin suurlähetystön raportti ydinaseisiin liittyen. Nimeämättömän amerikkalaisen puolustuspoliittisen lähteen mukaan Neuvostoliitto oli integroinut ydinaseet kokonaisvaltaisesti osaksi asevoimiensa järjestelmiä, joten ydinaseiden löytyminen myös rauhan aikana ei ollut yllättävää. Amerikkalaiset myös yhtyivät ruotsalaisiin arvioihin ydinaseiden sukellusveneessä olemisen todennäköisyydestä.⁶⁰

Viikonlopun aikana, 7.–8.1981, selkkauksesta käyty keskustelu kääntyi siihen mitä se tuli tarkoittamaan Ruotsissa ja kansainvälisesti. Suomen kannalta kiinnostavin keskustelunaihe oli selkkauksen merkitys Pohjolan ydinaseettomalle vyöhykkeelle. DN:n artikkelissa ruotsalainen rauhanliikkeen aktivisti Maj Wechselmann arvioi sukellusveneselkkauksen valossa, että suomalaiset ja ruotsalaiset harjoittivat vakoilua Baltian maiden alueella samalla tavalla kuin Neuvostoliitto Ruotsissa. Hänen mielestään selkkaus korosti ydinaseettoman vyöhykkeen ja rauhantyon eteen tehtävien ponnistelujen tärkeyttä. Päivälehdet kiinnittivät yleisesti huomiota Itämeren sisällyttämiseen ydinaseettomaan vyöhykkeeseen. DN:n toimittaja Sven Svensson näki myös Ruotsin ja Neuvostoliiton suhteiden kiristymisen vaikuttavan muihin Pohjoismaihin. Lisäksi hän pani merkille Suomen osallistumisen Neuvostoliiton vallankumouksen päivän juhlallisuuksiin muiden Pohjoismaiden boikotoissa tilaisuutta.⁶¹

Kuudentena päivänä marraskuuta Suomen ulkoministeriö otti kantaa selkkaukseen ensimmäisen kerran. Tämä kannanotto jäi viimekädessä ainoaksi julkiseksi kannanotoksi, joka selkkauksesta ulkopoliittisessa johdossa Suomessa tehtiin. Kannanotto ei ollut räikeä, vaan se irrotti Suomen kaikesta osallisuudesta selkkaukseen poliittisesti, eikä asettanut Suomea kummankaan osapuolen tueksi. Ulkoministeriön tilannekuva oli myös puutteellinen ja hajanainen, kun ulkoministeriö otti selkkaukseen kantaa, mikä osaltaan vaikutti kannanoton luonteeseen. Käsittelen syitä tähän tarkemmin tutkielman kolmannessa luvussa. Tilannekuva kuitenkin parani kuudentena päivänä marraskuuta merkittävästi, vaikka tarkkaa hetkeä

⁵⁸ Bynander 2003, 114.

⁵⁹ Åse 2016, 116, 118, 125–126.

⁶⁰ Sähkösanoma Washingtonista, 6.11.1981. 7E, UMA.

⁶¹ Sähkösanoma Tukholmasta, 9.11.1981. 7E, UMA.

tilannekuvan nousulle takaisin Endsleyn asteikon toiselle tasolle on aineiston perusteella vaikea määrittää. Verrattuna edeltävään päivään, marraskuun viidenteen, ydinaseet tilannekuvan elementtinä alkoivat hahmottua erityisesti Pohjolan ydinaseetonta vyöhykettä koskevaksi mahdollisuudeksi. Lisäksi selkkauksen vaikutukset Ruotsin sisäpolitiikkaan alkoivat hahmottua. Sukellusveneen palauttaminen lopetti selkkauksen räjähdysherkimmän vaiheen ja seuraavien viikkojen aikana alkoi selkkauksen jälkipuinti.

Ydinaseiden ja sukellusveneen palauttaminen muodostivat merkittävän käännekohtan ulkoministeriön tilannekuvassa. Ydinaseiden löytyminen tarkoitti selkkauksen äkillistä vakavoitumista, mutta heti seuraavan päivänä seurannut sukellusveneen palauttaminen de-eskaloi tilannetta ja esti sen merkittävän kriisiytymisen. Ydinaseiden löytyminen heikensi entisestään selkkauksen myötä kiristyneitä suhteita Ruotsin ja Neuvostoliiton välillä.

Ydinaseiden löytyminen pakotti Suomen ulkoministeriön siirtymään tilannekuvan tietolähtöisestä rakentamista tavoitelähtöiseen rakentamiseen. Tavoitelähtöisessä tilannekuvan rakentamisessa tilanteesta etsitään omien tavoitteiden kannalta oleellisia elementtejä.⁶² Ydinaseiden löytyminen oli Suomelle tärkeän Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen kannalta merkittävää. Lisäksi ydinaseiden löytymisellä oli selvä vaikutus Ruotsin puolueettomuudelle. Nämä kehityskulut pakottivat ulkoministeriön aktiivisempaan toimijuuteen tilannekuvan muodostamisessa.

Sukellusveneen palauttamisen jälkeen selkkauksen analysointi siirtyi akuutista diplomatiasta tapahtumien yksityiskohtaisempaan tarkasteluun, jossa medialla oli tärkeä osa. Neuvostoliitto aiheutti itselleen nöyryytyksen peittelemällä viimeiseen asti ydinaseiden olemassaoloa, joka mahdollisti Ruotsille aktiivisemmän roolin kriisin kansainvälispoliittisten merkitysten määrittelyssä selkkausta seuranneiden viikkojen aikana.

2.3 Selkkauksen jälkipuinti ja ydinaseiden löytymisen jälkimainingit

Informaatiotulva on tilannekuvan kannalta yleinen haaste. Kun informaation määrä kasvaa kasvaa myös turhan tiedon määrä, jolloin tärkeä tiedon löytäminen vaikeutuu.⁶³ Ydinaseiden löytyminen nosti selkkauksen kansainväliseen tietoisuuteen. Suomen ulkoministeriöön saapui selkkauksen päättymisen jälkeen paljon enemmän raportteja siihen liittyen kuin selkkauksen

⁶² Bosse et al. 2007, 44.

⁶³ Bosse et al. 2007, 131; Rescher 2018, 96.

niin sanotun kuumen vaiheen aikana. Tilannekuvan kannalta ongelmallisesti suurin osa näistä raporteista sisälsi epäoleellista tietoa, joka ei liittynyt kiinteästi Suomen ulkopolitiikkaan. Tavoitelähtöisen tilannekuvan muodostamisen kautta ulkoministeriö erotti tästä informaatiotulvasta kriittisiksi elementeiksi erityisesti selkkauksen suorat vaikutukset Suomeen, erityisesti Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen ja Suomi-kuvaan..

Ruotsin lisäksi muissakin Pohjoismaissa julkinen keskustelu kääntyi viikonlopun ja alkuviikon aikana Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen. Tanskan ulkoministeri antoi selkkaukseen liittyen lausunnon, jossa hän totesi Neuvostoliiton ydinaseettomalle vyöhykkeelle mahdollisesti antamat lupaukset tyhjänpäiväisiksi.⁶⁴ Tiistaina Suomen ulkoministeriö sai raportin myös Oslosta. Siinä Norjan suurimman päivälehdessä *Afterpostenin* ulkopolitiikan toimittaja Per Egil Hegge kiinnitti ydinaseettoman vyöhykkeen epätodennäköisen toteutumisen lisäksi huomiota siihen, miten Suomi kommentoi selkkausta vain Ruotsin ja Neuvostoliiton välisenä. Heggen mukaan Suomen kommentointi oli osoitus Suomelle tyypillisestä Neuvostoliiton miellyttämiseen pyrkivästä, suomettuneesta, politiikasta.⁶⁵

Kun selkkauksesta käytävä keskustelu siirtyi sen vaikutuksiin, alkoi suurlähetystöjen raporteissa saamaan enemmän tilaa ulkomaalaisten lähteiden Suomen ulkopolitiikan tarkastelu. Usein tarkastelu päättyi tilanteeseen, jossa Suomen politiikkaan viitataan suomettuneena tai näin annetaan ymmärtää, termiä kuitenkin suoraan käyttämättä. Selkkauksessa negatiiviset vaikutukset Suomen maakuvaan lännessä oli tasapainotettava Neuvostoliiton ärsyttämisen pelon kanssa.

Tiistaina 10.11.1981 Suomen hallituksen ulkoasianvaliokunta sai ulkoministeriön poliittisen osaston tekemän selonteon sukellusveneselkkauksesta. Osaston tuottamassa muistiossa kiinnitetään huomiota selkkauksen kansainvälisoikeudellisiin seurauksiin, seurauksiin Ruotsin puolueettomuudelle ja ydinaseiden sukellusveneestä löytymisen vaikutuksiin Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen. Ulkoasiainvaliokunta päätti olla ottamatta kantaa selkkaukseen muistion perusteella.⁶⁶ Muistio oli tilannekuvan kannalta merkittävä, koska se osoittaa ensimmäisen kerran ulkoministeriön tilannekuvan olleen Endsleyn tilannekuvan asteikon kolmannella tasolla, jossa tilannekuvan perustella tehdään arvioita tulevaisuuden

⁶⁴ Sähkösanoma Kööpenhaminasta, 9.11.1981, saapunut klo 16:40, s. 2. 7E, UMA.

⁶⁵ Sähkösanoma Oslosta, 10.11.1981, saapunut klo 14:45, s. 1–2. 7E, UMA.

⁶⁶ Sukellusvenevälikohtaus Ruotsin rannikolla, 9.11.1981, s. 1–3. 7E, UMA.

mahdollisista kehityskuluista. Käsittelen muistiota ja hallituksen ulkoasiainvaliokunnan päätöksen syitä tarkemmin tutkielman kolmannessa luvussa.

Moskovan suurlähetystö raportoi 11.11.1981 TASSin kommentaattorin Leonid Ponomarjovin kirjoituksesta sukellusveneselkkaukseen liittyen, joka oli otsikoitu ”Paljon melua – mutta mistä?”. Ponomarjov toisti Neuvostoliiton linjaa, jonka mukaan sukellusvene ajoi karille navigaatiolaitteiston vian vuoksi. Lisäksi hän kiinnitti huomiota siihen, että myös ruotsalaisaluksilla on ollut vastaavanlaisia tapauksia historiassa. Ydinaseiden löytymistä hän piti Naton organisoimana sensaatiohakuisuutena. Ponomarjovin mukaan ydinaseista tekaistulla kohulla pyrittiin viemään Euroopan huomio pois Yhdysvaltojen ydinstrategiasta ja keskimatkan ydinohjusten siirtämisestä Eurooppaan.⁶⁹

Seuraavalla viikolla 16.11.1981 ulkoministeriöön saapuu kirjeitse raportti Washingtonista, joka on päivätty marraskuun 11.:lle päivälle. Amerikkalaislähteiden mukaan ydinaseiden löytyminen whiskey-luokan sukellusveneestä ei itsessään ollut yllätys. Sen sijaan ydinaseen löytyminen ilmeiselle tiedustelutehtävälle lähetetyssä sukellusveneessä yllätti amerikkalaisetkin. Selkkaus alleviivasi sotilaallisen tasapainon herkkyyttä kylmän sodan lopulla, kun ydinaseiden käyttö saattoi jäädä vain sukellusveneeseen komentajan päätöksen varaan.⁷⁰ Yhdysvaltojen kommentointi aiheesta oli hyvin asiassa pitäytyvää, eikä juuri tuominnut Neuvostoliittoa. Taustasyynä tähän oli todennäköisesti INF-neuvottelujen vaarantamisen pelko.

Neuvostoliittolaiset näkemykset eivät tulleet Suomen ulkoministeriöön Moskovan suurlähetystön kautta TASSin tiedotteita lukuun ottamatta. Sen sijaan Tukholman suurlähetystön virkamies Arto Mansala raportoi käymästään keskustelusta neuvostoliittolaisen poliittisen neuvoksen Seliverstovin kanssa. Hänkin pitäytyi keskustelun alussa tiukasti TASSin esittämässä virallisessa linjassa. Keskustelun lopussa hän kuitenkin avasi kulisseeja Mansalalle. Seliverstov näki tärkeänä huomioida Pohjolan tilanne osana koko Euroopan turvallisuuspoliittista tilannetta. Neuvostoliitto halusi selkkauksesta nopeasti eroon Genevessä käytävien INF-keskustelujen takia. Erityisesti Saksan liittotasavallan sosiaalidemokraattien mielipide oli sopimuksen toteutumisen kannalta tärkeä Neuvostoliiton näkökulmasta. Seliverstov epäili Ruotsin sotilasjohtoa ja talouselämän johtavia tahoja huomattavasti länsimielisemmiksi kuin Ruotsin poliittinen linja oli. Tämä blokki oli tehnyt

⁶⁹ Sähkösanoma Moskovasta, 11.11.1981, s. 1–3. 7E, UMA.

⁷⁰ Itoniemi Väyrykselle, 11.11.1981, s. 1–4. 7E, UMA.

selkkauksesta tarkoituksella suuremman asian julkisuudessa kuin olisi tarvinnut. Näiden tahojen takana oli hänen mukaansa viime kädessä amerikkalaiset. Neuvostoliitto ei kuitenkaan epäillyt Ruotsin halukkuutta jatkaa puolueettomuuspolitiikkaansa.⁷¹ Ruotsi oli tärkeä osa kylmän sodan aikaista turvallisuusjärjestelmää Itämeren alueella. Se toimi puskurina idän ja lännen välissä.⁷² Neuvostoliiton ja Suomen intressien mukaista oli, että Ruotsi piti kiinni puolueettomuuspolitiikastaan.

Heikki Talvitie Sosialististen maiden toimistosta raportoi 3.12.1981 alivaltiosihteeri Korhosen ja Neuvostoliiton ulkoministeriön skandinaavisen osaston päällikön G.N. Farafonovin välisestä keskustelusta edelliseltä päivältä. Farafonov kiitti suomalaisia ruotsalaisten suurentelun huomaamisesta ja sanoittamisesta sukellusveneselkkaukseen liittyen. Virhe oli hänen mukaansa tapahtunut, mutta ruotsalaiset suurentelivat tapausta jo propagandistisessa mielessä. Hänen mukaansa kapteenin kokemattomuudella oli osa haveriin. Hän myös ihmetteli miksi ruotsalaiset väittävät, että Neuvostoliitolla olisi ydinaseita vanhentuneissa sukellusveneissä. Faranovin mukaan Ruotsi ei ollut lähettänyt tavanomaisia kuninkaallisia onnitteluja vallankumousjuhlille, eivätkä Ruotsin lähettiläät olleet osallistuneet vallankumousjuhlallisuuksiin ympäri maailmaa.⁷³

Ruotsi onnistui avoimella mediapolitiikalla voittamaan mielipiteistä käydyn taistelun Neuvostoliittoa vastaan. Neuvostoliitto ei voinut kieltää selkkauksen yksityiskohtia vaan pystyi vain kyseenalaistamaan ne.⁷⁴ Selkkauksesta käyty keskustelu oli kääntynyt huomattavan neuvostovastaiseksi, johon Neuvostoliitto olisi varmasti halunnut vastata aggressiivisemmin. Toisaalta Neuvostoliitto ei halunnut vaarantaa Yhdysvaltojen kanssa käytäviä INF-neuvotteluja. Neuvostoliitto valitsi taktiikan, jossa sen viralliset kannanotot eivät olleet erityisen provosoivia, mutta antoivat neuvostohallintoon kytköksissä olleiden tahojen, kuten Ponomarjovin kommentoida selkkausta varsin vapaasti Neuvostoliiton edun ajamiseksi. Tämä taktiikka kuitenkin tarkoitti, että Neuvostoliitto hävisi informaatioulottuvuudessa käydyn taistelun Ruotsille.

Neuvostoliiton toiminta vaikeutti myös Suomen ulkopoliittikkaa. Suomi ei voinut seurata Neuvostoliiton esimerkkiä selkkauksen kommentoinnissa, koska Neuvostoliitto oli

⁷¹ Mansala Korvenheimolle, 17.11.1981, s. 2. 7E, UMA.

⁷² Tunander 1989, 11–13, 15.

⁷³ Talvitien raportti, 3.12.1981. 7E, UMA.

⁷⁴ Bynander 2003, 105–108.

selkkauksesta vaitonainen. Suomi ei myöskään halunnut lähteä oma-aloitteisesti kommentoimaan selkkausta esimerkiksi Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen näkökulmasta, jottei suhde Neuvostoliittoon vaarantuisi.

Sukellusveneiden palauttaminen mahdollisti selkkauksen jälkiselvittelyn. Ruotsalaiset näkökulmat selkkausta seuranneen kuukauden aikana tulivat Suomen ulkoministeriöön Tukholman suurlähetystön kautta. Ruotsin näkemys selkkaukseen oli selvä. Neuvostoliitto oli loukannut räikeästi Ruotsin koskemattomuutta. Ydinaseiden löytäminen korosti tarvetta Pohjolan ydinaseettomalle vyöhykkeelle. Neuvostoliiton virallinen linja sen sijaan kiisti ydinaseiden olemassaolon ja kyseenalaisti ruotsalaisen viestinnän neuvostovastaisena propagandana.

Kylmän sodan lopulla Suomen Moskovan suurlähetystöllä oli kenties suurin painoarvo ulkoministeriön tilannekuvassa siitä huolimatta, että sieltä harvoin saatiin muuta kuin lehtitietoja.⁷⁵ Myös sukellusveneselkkauksessa Moskovan-suurlähetystön raportit seurasivat tiukasti Neuvostoliiton virallista linjaa selkkauksesta, minkä vuoksi Moskovan-suurlähetystö ei ollut merkittävä tilannekuvan rakentaja selkkauksessa varsinkin, kun kävi selväksi, että sukellusveneessä todella oli ydinaseita. Ydinaseiden löytyminen nousi kansainvälisen keskustelun silmätikuksi muutamaksi päiväksi, ja erityisesti Pohjoismaissa myös hallitukset reagoivat niiden löytymiseen. Ruotsi, Tanska ja Norja boikotoivat vallankumousjuhllisuuksia Neuvostoliiton toiminnan tuomitsemisen lisäksi. Neuvostoliiton virallista linjaa avaavat näkökulmat saatiin muualta kuin Moskovasta.

Selkkauksen päätyminen käänsi kansainvälisen julkisen keskustelun huomion sen seurauksiin. Erityisesti Pohjolan ydinaseeton vyöhyke nähtiin entistä ajankohtaisempaan, mutta samaan aikaan sen toteutuminen nähtiin kaukaisempaan, selkkauksen takia. Käsittelen selkkauksen vaikutuksia ydinasettomaan vyöhykkeeseen tarkemmin tutkielman kolmannessa luvussa.

Selkkauksen akuutin kriisivaiheen loppuminen sukellusveneiden palauttamiseen mahdollisti ulkoministeriölle tilannekuvan nopeatahtisen päivittämisen Endsleyn asteikon kolmannelle tasolle saakka. Vaikka hallituksen ulkoasiainvaliokunta ei ottanut selkkaukseen kantaa, on sekin tilannekuvan pohjalta tehty päätös, joka vaati selkkauksen tapahtumakulkujen, toimijoiden ja elementtien välisten suhteiden hahmottamista. Vaikka ulkoministeriö onnistui

⁷⁵ Soikkanen 2008, 379.

tuottamaan hallitukselle varsin ajantasaista tilannekuvaa, ei hallitus ollut valmis tuomitsemaan Neuvostoliittoa selkkauksen takia muiden Pohjoismaiden tavoin, vaikka tällä oli todennäköisesti negatiivisia vaikutuksia Suomen maakuvaan.

Suomen ulkoministeriö muodosti tilannekuvaa selkkauksen akuutin vaiheen päätyttyä tavoitelähtöisesti. Oli selvää, että selkkauksen tapahtumilla olisi vaikutusta Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen ja Suomen maakuvaan, joten ulkoministeriö rakensi aktiivisesti tilannekuvaa omien tavoitteidensa näkökulmasta. Tilannekuvaa rakennettiin aktiivisesti selkkausta seuranneilla viikoilla, jonka aikana pääpaino oli suomettumiskomentoinnissa ja Itämeren alueen valtioiden näkemyksissä Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen.

3 Selkkauksen ulkopoliittiset ongelmat Suomelle

3.1 Suomi suomettumisen suolla

Ulkoministeriö lähetti 6.11.1981 Suomen suurlähetystöihin ohjeet selkkauksen kommentointiin liittyen.⁷⁶ Samana päivänä ulkoministeriöön saapui pääesikunnan tiedusteluosaston raportti sukellusveneeseen ydinaseistuksesta. Raportin mukaan ruotsalaisten mittauslaitteistolla oli mahdollista havaita tarkasti mahdollisen ydinaseen lähettämää radioaktiivinen säteily. Kohteessa aiemmin ollut ase ei jättäisi radioaktiivista jäämää tiedusteluosaston mukaan. Pääesikunnan tiedustelutietojen mukaan Neuvostoliitolla oli käytössä ainakin ydinmerimiinoja. Lisäksi Yhdysvallat oli testannut ydinkarkisia torpedoja. Myös Neuvostoliitolla saattoi raportin mukaan olla vastaava suorituskyky. Tiedusteluosaston arvio yhtyi ruotsalaisten päätelmiin siitä, että sukellusveneessä oli ydinaseita, vaikka tiedusteluosasto näki epäloogisena sen, että ilmeiseen tiedustelutehtävään lähetetty sukellusvene olisi varustettu ydinaseilla. Raportissa kuitenkin todetaan, että selkkaus osoitti, että Neuvostoliiton Itämeren laivastossa ydinaseistus kuuluu vakiovarustukseen. Ydinaseiden poistamista ei selvästi harkittu edes riskialttiille rauhanajan tehtävälle lähdetessä.⁷⁷

Ulkoministeriössä tiedettiin jo 6. päivänä marraskuuta suomalaisten asiantuntijoiden arvion mukaisesti, että sukellusveneessä todella oli ydinaseita. Tämä asetti Suomen ulkopoliittisen johdon ongelmalliseen tilanteeseen. Selkkauksen aikana Suomen ulkopoliittinen johto oli varsin hajanainen. Se koostui virkaatekevistä presidentti Koivistosta, ulkoministeri Väyrysestä sekä presidentinkanslian ja ulkoministeriön virkamiehistä. Suomi oli kylmän sodan aikana aktiivinen proliferaation ja ydinaseettoman vyöhykkeen puolestapuhuja erityisesti Pohjois-Euroopassa. Selkkaus vaikutti merkittävästi Suomen ulkopoliittisiin tavoitteisiin.

Ulkoministeriön poliittinen osasto raportoi 10.11.1981 hallituksen ulkoasiainvaliokunnalle selkkauksesta. Raportin mukaan ydinaseistetun sukellusveneeseen tunkeutuminen Ruotsin aluevesille oli kansainvälisen merioikeuden rikkomus, oli aluevesille joutumisen syy mikä tahansa. Lisäksi navigointijärjestelmän vika ei raportin mukaan ollut vedenpitävä selitys, koska sukellusvene ei ollut asiasta yhteydessä ruotsalaisiin. Mikäli kyseessä oli tahallinen

⁷⁶ Lähtevä sähkösanoma, 6.11.1981. 7E, UMA.

⁷⁷ Näkökohtia Ruotsin rannikolle 27.10. karille ajaneen sukellusveneeseen mahdollisesta ydinaseistuksesta, 6.11.1981. 7E, UMA.

tunkeutuminen, oli rikkomus vielä vakavampi. Selkkauksen nähtiin vaarantavan Ruotsin puolueettomuuden uskottavuuden, jos sitä ei selvitetäisi perinpohjaisesti. Raportin mukaan selkkaus oli vakava välikohtaus lähellä Suomea.⁷⁸ Virkaa tekeväälle presidentti Koivistolle selkkaus oli dilemma. Hän ei halunnut vaarantaa presidentinvaalin alla suhdetta Neuvostoliittoon, eikä toisaalta halunnut tuottaa pettymystä ruotsalaisillekaan.⁷⁹

Ulkoasiainsihteri René Nyberg laati selkkauksesta muistion 16.11.1981, joka yhtyi poliittisen osaston raporttiin. Lisäksi Nyberg näki, että selkkaus korosti Ruotsin puolueettomuuden aseellista perustaa. Selkkaus oli konkretisoinut ruotsalaisille vihollisen, mikä kasvatti Suomen ja Ruotsin välistä poliittista etäisyyttä. Lisäksi Nyberg näki, että Neuvostoliiton toiminta ajoi Ruotsia ”Naton syliin”, mikä tulisi heikentämään myös Suomen turvallisuutta. Suomen kannalta ydinasein varustetun sukellusveneen tekemä alueloukkaus oli Nybergin mukaan jo itsessään huolestuttavaa ja tarkoitti, että vastaavat aluevesiloukkaukset uhkaisivat myös Suomea.⁸⁰ Samaan arvioon päätyi myös Strategisten aseiden tutkimusryhmä (STYX) vielä 15 vuotta myöhemmin vuonna 1996.⁸¹ Sukellusveneselkkauksen myötä syntynyt uhkakuva sukellusveneiden tekemistä alueloukkauksista jäi elämään paljon selkkauksen jälkeenkin. Vaikka selkkaus vaikutti Suomen ulkopoliittisiin tavoitteisiin ja Suomen turvallisuuteen, ei Neuvostoliittoa uskallettu tuomita selkkauksen suhteen. Suhde itänaapuriin nähtiin selkkauksen aiheuttamaa ulkopoliittista ongelmaa ja turvallisuusriskiä tärkeämmiksi.

Suomen ulkopoliittikkaa satoi sen viimekätinen riippuvaisuus Neuvostoliittoon. Jukka Pesu kirjoittaa väitöskirjassaan, että 1970-luvulle tultaessa Suomen ulkopoliittikka oli pitkälti Neuvostoliiton esimerkin seuraamista.⁸² Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta sukellusveneselkkaus oli vakava tapahtuma. Erityissuhde Neuvostoliittoon sai kuitenkin suuremman painoarvon kuin omien turvallisuusintressien ajaminen. Ulkoministeriön 6.11.1981 lähettämät ohjeet selkkauksen kommentoinnista jäivät Suomen valtion ainoaksi viralliseksi kannanotoksi selkkaukseen liittyen.

⁷⁸ Sukellusvenevälikohtaus Ruotsin rannikolla, 9.11.1981, s. 1–3. 7E, UMA.

⁷⁹ Majander 2020, 79.

⁸⁰ Eräitä huomioita Neuvostoliiton sukellusveneen tunkeutumisesta Ruotsin sotilaalliselle suoja-alueelle, 16.11.1981, s. 2–4. 7E, UMA.

⁸¹ Tielikäinen 1996, 52.

⁸² Pesu 2020, 302.

Suomen selkkauksen lyhyt ja ei-kantaaottava kommentti huomattiin myös ulkomailla. Portugalilainen lehti löysi siitä kuitenkin myös ei-suomettuneen näkökulman. Sen mukaan ”itse [Suomi] ei epäröinyt luokitella tapausta valitettavaksi”.⁸³ Norjalaisen *Aftenposten*in ulkopoliittikan toimittaja Per Egil Hegge oli portugalilaisten kanssa hyvin eri linjoilla. Hänen mukaansa Suomen selkkaukseen liittynyt kommentointi oli juuri sellaista, josta Suomen puolueettomuuspolitiikka oli saanut huonon maineen maailmalla. Suomella oli Heggen mukaan vielä enemmän halukkuutta Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen toteuttamiseen kuin Ruotsilla, mutta silti suomalaiset eivät uskaltaneet lausua mielipiteitä suurvalloista. Hegge kysyikin, että jos Suomi ei ota nyt kantaa asioihin, milloin Suomi voisi ylipäätään ottaa kantaa?⁸⁴

Ruotsalaiset päivälehdet puolestaan kiinnittivät huomiota siihen, että Suomen edustajat olivat ainoita Pohjoismaisia edustajia, jotka eivät boikotoineet Punaisen torin vallankumouspäivän juhlallisuuksia Moskovassa. DN:n toimittaja Svensson kuitenkin näki Ruotsin ja Neuvostoliiton suhteiden huononemisen vaikuttavan myös Suomeen kevään 1982 presidentinvaalien takia. Svensson ihmettelikin, että mikseivät suomalaiset osallistuneet selkkauksen tuomitsevaan protestiin.⁸⁵

Erityisesti muissa Pohjoismaissa Suomen ulkopoliittista linjaa selkkauksen suhteen paheksuttiin. Suomi ei osallistunut yhteisiin pohjoismaisiin diplomaattisiin protesteihin. Vaikka Portugalissa Suomen virallisesta reaktiosta löydettiinkin ei-suomettunut näkökulma, voidaan senkin nähdä vain korostavan Suomen suomettunutta ulkopoliittikkaa. Portugalissa Suomen reaktio ylitti uutiskynnyksen, vaikka se ei tuominut Neuvostoliiton toimintaa mitenkään. Sanavalinta ”valitettava” riitti poikkeukselliseksi suomalaiseksi kommentiksi.

Svenssonin huomio Suomen kommentoinnin liittämisestä tuleviin presidentinvaaleihin oli osuva. Kekkonen nähtiin Suomessa kylmän sodan aikana idänsuhteiden takuumiehenä.⁸⁶ Aikalaiskäsitystä Kekkosesta Suomen ulkopoliittikan ja idänsuhteiden yhteensovittajana ei voi vähätellä. Ulkopoliittisesti Suomessa ei todennäköisesti uskallettu toimia itsenäisesti ilman Kekkosta. Lisäksi Kekkosen seuraajan valinta oli potentiaalisesti tulenarka kysymys

⁸³ Suomen Lissabonin suurlähetystön kirjeen liite, saapunut 20.11.1981. 7E, UMA.

⁸⁴ Sähkösanoma Oslosta, 10.11.1981, saapunut klo 14:45, s. 1–2. 7E, UMA.

⁸⁵ Sähkösanoma Tukholmasta, 9.11.1981. 7E, UMA.

⁸⁶ Holmila 2023, 125.

Neuvostoliitolle, joka oli puutunut Suomen presidentinvaaleihin aiemminkin esimerkiksi noottikriisissä.

Suometumisessa oli viime kädessä kyse sisäsyntyisestä ilmiöstä.⁸⁷ Neuvostoliitto ei lähtökohtaisesti ohjailnut Suomen politiikkaa, vaan suomalaiset itse mukauttivat politiikkaa muotoon, jossa se ei varmasti ärsyttäisi Neuvostoliittoa. Tähän kuului esimerkiksi Neuvostoliiton ulkopoliittisten päämäärien tukeminen.⁸⁸ Ulkoministeriön arkistossa ei ole säilynyt tietoa siitä, että Neuvostoliitto olisi ohjailnut Suomen politiikkaa selkkaukseen liittyen kädestä pitäen. Sen sijaan arkistossa on säilynyt tieto Neuvostoliiton ulkoministeriön skandinaavisen osaston päällikön G.N. Farafonovin kiitoksesta selkkauksen jälkeen suomalaisten kriittiseen suhtautumiseen, Farafonovin näkökulmasta, ruotsalaiseen propagandaan.⁸⁹ Suomi de facto toteutti Neuvostoliiton toiveiden mukaista politiikkaa sukellusveneselkkauksen suhteen, vaikka Neuvostoliitto ei Suomea suoraan ohjailnut. Jos lähdetään oletuksesta, että suomalaiset halusivat presidentinvaalin alla miellyttää Neuvostoliittoa, oli Farafonovin kiitokset varmistus miellyttämisen onnistumisesta.

Pitkänlinjan suomalaisen poliitikon Max Jakobsonin mukaan myöntövyyspolitiikka Neuvostoliiton suuntaan oli poliittinen työkalu. Suomettumista on hänen mukaansa arvioitava kollaboraatiopolitiikan käytännön vaikutuksista kansalliselle elinvoimalle.⁹⁰ Selkkauksen kontekstissa täysin sisäsyntyinen suomettuminen oli Suomelle mainehaitta ja heikensi suhteita muihin Pohjoismaihin. Tästä huolimatta Koivisto kuitenkin nousi nopeasti selkkauksen jälkeen ruotsalaisten suosikiksi Suomen presidentinvaalissa.⁹¹ Suomettunut politiikka lähensi Suomea Neuvostoliiton kanssa ja kavensi Suomen ulkopoliittisen liikkumavaran olemattomiin. Tässä suhteessa suomettuminen, siinä muodossa kuin se sukellusveneselkkaukseen liittyvässä politiikassa ilmeni, oli Jakobsonin termiä käyttäen kansallista elinvoimaa heikentävä asia.

Suomettuminen nähtiin erityisesti sen värittämän politiikan aikaudella, mutta myös sen jälkeen, onnistumiseksi. Historioitsija Jukka Tarkka kirjoittaa, että Suomi oli kylmän sodan aikana viime kädessä reaalioliittinen toimija, vaikka ystävyyspuheet usein johtivat

⁸⁷ Holmila 2023, 157.

⁸⁸ Vihavainen 1991, 22–24.

⁸⁹ Talvitien raportti, 3.12.1981. 7E, UMA.

⁹⁰ Vihavainen 1991, 13–14.

⁹¹ Majander 2020, 77.

tilanteeseen, jossa tätä politiikan puolta oli vaikea huomata.⁹² Suomettumista myös puolustetaan pienvaltiorealismina parhaimmillaan. Sen mukaan suomettuminen mahdollisti Suomelle itsenäisen politiikan kylmän sodan aikana.⁹³ Opetusministeriön virkamies Kalervo Siikala kirjoitti vuonna 1976, että hyvillä idänsuhteilla saatiin mahdollisuus lännen kanssa lähentymiselle.⁹⁴ Vaikka Tarkka tunnistaa suomettumisen ongelmallisuuden, myös hän argumentoi, että suomettuminen mahdollisti hivuttautumisen länteen. Suomen pehmupeilla Neuvostoliiton suuntaan oli hänen mukaansa perusteltu tarkoitus länsi-integraation onnistuttua Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen.⁹⁵

Ben Zyskowicz näkee suomettumisen vuosina 1981–1982 olleen erityisesti sisäpoliittinen ilmiö, jossa ulkopoliittikka Neuvostoliiton kanssa pääsi määrittämään sisäpolitiikkaa.⁹⁶ Laajassa kuvassa tämä oli totta myös sukellusveneselkkauksessa. Kevään 1982 presidentinvaalit ja presidentti Kekkonen poistuminen ulkopoliittikan keskiöstä johtivat tilanteeseen, jossa ulkopoliittinen varovaisuus oli onnistuneen sisäpolitiikan ehto. Erityisesti virkaa tekevä presidentti Koivisto ei halunnut ärsyttää Neuvostoliittoa presidentinvaalien alla, jotta suomalaiset pääsisivät itse valitsemaan seuraavan presidentin. Koivisto todennäköisesti halusi myös henkilökohtaisesti varmistaa itselleen hyvän asetelman presidenttikilpaan.

Vuoden 1982 vaalien tuloksena Mauno Koivisto nousi presidentiksi. Valinta ei ollut Neuvostoliiton vaikuttamisen tulos, vaan suomalaiset pääsivät valitsemaan presidentiksi edellisestä kesästä asti presidentin paikalle suomalaisten antaman kannatuksen perusteella uumoillun Koiviston. Hänen valintansa nähdään usein parlamentaarisen kehityksen alkuna Suomessa.⁹⁷ Koiviston valinta nähtiin aikalaisten toimesta poliittisen ilmaston muutoksena. Myös suomettuminen alkoi myös jäädä hiljalleen pois suomalaisesta politiikasta 80-luvun myötä.⁹⁸ Koiviston valinta voidaan siis samalla nähdä suomettumiskehityksen purkautumisen alkamisena.

Sukellusveneselkkauksen suomettunut ulkopoliittikka voidaan nähdä lyhyellä aikavälillä negatiivisena asiana. Toisaalta pitkällä aikavälillä suhde Neuvostoliittoon kannatti priorisoida. Koiviston valinnan myötä alkanut parlamentaristinen kehitys ja suomettumisen

⁹² Tarkka 2013, 6.

⁹³ Vesikansa 2004, 310; Vihavainen 1991, 24.

⁹⁴ Clerc 2023, 51.

⁹⁵ Tarkka 2013, 6.

⁹⁶ Vares 2023, 179.

⁹⁷ Jussila et al. 2009, 317–320; Hauvonen 2015, 319.

⁹⁸ Ovaska 2020, 91; Vares 2023, 127–128.

purkautuminen olivat Suomen sisä- ja ulkopoliittikan kannalta vapauttavia ja demokratisoivia kehityskulkuja.

3.2 Sukellusvenetapaukset romuttavat Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen

Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen ajaminen oli kiinteä osa presidentti Kekkonen tekemää liennytyksen hengen ulkopoliittikkaa. Kekkonen piti sen lopullista toteutumista epätodennäköisenä, mutta näki sen edistämisen silti tärkeänä.⁹⁹ Kun sukellusveneessä olleista ydinaseista tiedotettiin 5.11.1981, Pohjolan ydinaseettomasta vyöhykkeestä tuli kansainvälisesti entistä tärkeämpi.

Ydinaseiden löytymisestä kesti alle vuorokausi, että selkkauksen vaikutukset Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen alkoivat hahmottua. Ruotsalaiset näkivät jo marraskuun 6. päivän aamuna, että ydinaseettoman vyöhykkeen tarpeellisuus oli kasvanut. Erityisesti Itämeren saaminen mukaan vyöhykkeeseen oli Ruotsin kannalta tärkeää. Samalla kuitenkin Neuvostoliitto nähtiin entistä arvaamattomampana toimijana.¹⁰⁰ Ruotsalaiset konkretisoivat omia vaatimuksiaan Pohjolan ydinaseettomalle vyöhykkeelle keskustelun edetessä marraskuussa. Ruotsalaiset muun muassa vaativat Neuvostoliitolta selkkauksessa karille ajaneen whiskey-luokan sukellusveneiden sekä ydinaseistetun golf-luokan sukellusveneiden poistamista Neuvostoliiton Itämeren laivastosta.¹⁰¹

DN julkaisi 18.11.1981 Ruotsin sosiaalidemokraattien puheenjohtajan Olof Palmen haastattelun. Hänen mukaansa selkkaus oli antanut mahdollisuuden terävälle Neuvostoliiton kritisoimiselle, josta oli pidättäytytty 20 vuoden ajan, vaikka alueloukkauksia oli tapahtunut koko tänä aikana. Palme korosti, miten leväperäisesti suurvallat käsittelivät ydinaseitaan ja näki tämän alleviivaavan Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen tarvetta. Rauhanliikettä ei voitu hänen mukaansa sivuuttaa neuvostomielisenä, koska se kritisoi suursotaan johtavaa kilpavarustelua. Toisaalta lehti arvioi, että Neuvostoliiton vahva kytkeytyminen ydinaseetonta vyöhykettä ajavaan rauhanliikkeeseen vei vyöhykkeeltä uskottavuutta. DN:n toimittaja Svensson näki ydinaseettoman vyöhykkeen toteutumisen venyvän vuosikymmenten aikajänteelle.¹⁰²

⁹⁹ Holmila 2023, 89–91.

¹⁰⁰ Sähkösanoma Tukholmasta, 6.11.1981, saapunut klo 13:13, s. 1–4. 7E, UMA; Sähkösanoma Tukholmasta, 6.11.1981, saapunut klo 21:30, s. 1–3, 5–6. 7E, UMA.

¹⁰¹ Sähkösanoma Tukholmasta, 19.11.1981, avattu klo 11:20, s. 3. 7E, UMA.

¹⁰² Sähkösanoma Tukholmasta, 9.11.1981. 7E, UMA; Sähkösanoma Tukholmasta, 18.11.1981. 7E, UMA.

Tanskalaiset ja norjalaiset arviot näkivät Neuvostoliiton vyöhykkeelle antamat takuut turhiksi. Erityisesti Tanskassa myös rahanliike alettiin nähdä entistä enemmän Neuvostoliiton välikätenä. Suomen Tanskan suurlähettiläs Väänänen raportoi, myös yleisen mielipiteen kääntyneen ydinaseetonta vyöhykettä vastaan, koska tanskalaiset eivät nähneet, että Neuvostoliittoon voitaisiin luottaa sen toteuttamisessa. Yleinen mielipide Tanskassa oli Väänänen mukaan kääntymässä myös rauhanliikettä vastaan. Norjan suurimman päivälehdessä *Afterpostenin* ulkopoliittikan toimittaja Per Egil Hegge yhtyi artikkelissaan ruotsalaisiin arvioihin ydinaseettoman vyöhykkeen lisääntyneestä tarpeesta. Hegge kuitenkin näki Neuvostoliiton antamat takuut ydinaseettomalle vyöhykkeelle sen toteutumisen kannalta elintärkeiksi, vaikka selkkaus oli heikentänyt näiden takuiden luotettavuutta ja houkuttelevuutta.¹⁰³ Näissä maissa Kekkosen ehdotukseen vyöhykkeestä suhtauduttiin pessimistisesti, koska vyöhykkeen nähtiin jo ennen selkkausta hyödyttävän enemmän Neuvostoliittoa kuin Natoa.¹⁰⁴

Ruotsin näkökulma selkkauksen seurauksiin oli selvä. Pohjolan ydinaseeton vyöhykkeen tarve oli korostunut. Ydinaseettoman vyöhykkeen toivottiin rajoittavan erityisesti Neuvostoliiton toimintaa Itämerellä, jotta sukellusveneselkkauksen kaltaiset tapahtumat eivät toistuisi. Ruotsin näkökulmasta ongelmallista oli kuitenkin norjalaisten ja tanskalaisten yleinen mielipide ydinaseettomaan vyöhykkeeseen liittyen. Norjassa ja Tanskassa vyöhyke nähtiin periaatteessa tärkeänä, mutta sen toteutumista pidettiin utopistisena toiveajatteluna, sillä Neuvostoliiton antamiin takuisiin ei voitaisi kuitenkaan luottaa. Suomen kannalta Pohjoismaiden epäkoherentti linja oli myös ongelmallinen, koska se tarkoitti ydinaseettoman vyöhykkeen toteutumisen lykkääntymistä.

Neuvostoliiton näkökulmasta selkkauksen vaikutusta Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen oli vaikea arvioida. Neuvostoliiton Tukholman suurlähetystön edustaja Seliverstov oli huolissaan Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen kärsimistä vaikutuksista ja erityisesti Ruotsin sosiaalidemokraattien linja vyöhykkeen suhteen oli Neuvostoliiton tiukassa seurannassa. Mahdolliset positiiviset vaikutukset olivat hänen mukaansa onni onnettomuudessa, sillä vyöhykkeen kannatus oli laskenut Pohjoismaissa. Neuvostoliiton kannalta ongelmallista oli myös rauhanliikkeen joutuminen vastatuuleen Pohjoismaissa. Yleisesti proliferaation kannalta Neuvostoliitto näki kuitenkin Geneven INF-neuvottelut

¹⁰³ Sähkösanoma Oslost, 10.11.1981, saapunut klo 14:45, s. 1–2. 7E, UMA; Sähkösanoma Kööpenhaminasta, 9.11.1981, saapunut klo 14:55, s. 1–2. 7E, UMA.

¹⁰⁴ Holmila 2023, 89–90.

Pohjolan ydinaseetonta vyöhykettä tärkeämpänä ulkopoliittisena tavoitteena.¹⁰⁵ Suomen ulkopolitiikan kannalta ydinaseetonvyöhyke oli kuitenkin proliferaation keskiössä.

Poliittisen osaston hallitukselle 10.11.1981 esittämässä raportissa sukellusveneselkkauksen kokonaisvaikutukset ydinaseettomaan vyöhykkeeseen nähdään kielteisinä. Toisaalta selkkauksen nähtiin korostavan sen tarpeellisuutta. Raportin mukaan ydinaseettoman vyöhykkeen edistäminen vaatisi Suomelta jatkossakin realistisia toimia.¹⁰⁶ Raportin arviosta huolimatta suomalaiset eivät ulkoministeriön arkistoon päätyneiden asiakirjojen mukaan käyttäneet selkkauksen mahdollistamaa keskustelua ydinaseettomasta vyöhykkeestä hyödyksi.

René Nyberg kirjoittaa 16.11.1981 muistiossa, vain kuusi päivää poliittisen osaston raportin esittämisen jälkeen, että selkkaus merkitsi Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen nopean toteutumisen lopullista kariutumista. Samalla selkkaus osoitti, miten korkealla tasolla Neuvostoliiton sotilaallinen valmius oli rauhan aikana. Nybergin mukaan “neuvostoasevoimien jatkuva semimobilisaatio ei tunne paukkupatruunoita”. Ydinaseiden löytyminen oli herättänyt Pohjoismaat sille, miten kova tarve ydinaseettomalle vyöhykkeelle olisi.¹⁰⁷ Myös muut suomalaiset arviot ydinaseettoman vyöhykkeen toteutumisen aikataulusta venyivät pitkälle tulevaisuuteen.¹⁰⁸

Ruotsille selkkaus oli ulko- ja sisäpoliittinen voitto. Sisäpoliittisesti selkkaus yhdisti ruotsalaiset hetkellisesti hallituksen linjan taakse. Ulkopoliittisesti Ruotsi sai läntisen maailman, ja jopa Kiinan,¹⁰⁹ tuomitsemaan Neuvostoliiton tekemän alueloukkauksen.¹¹⁰ Vaikka selkkaus haastoi aluksi Ruotsin puolueettomuuden, se kääntyi lopulta puolueettomuuden uskottavuuden kannalta onnistumiseksi. Erityisesti sotilaallinen pohja puolueettomuudelle vahvistui.¹¹¹ Ruotsin puolustusvoimille sukellusveneen kariutuminen oli voitto. Vuotta aikaisemmin Utön edustalla sukellusvene oli päässyt merivoimilta karkuun, nyt

¹⁰⁵ Mansala Korvenheimolle, 17.11.1981, s. 1–4. 7E, UMA.

¹⁰⁶ Sukellusvenevälikohtaus Ruotsin rannikolla, s. 1–3. 7E, UMA.

¹⁰⁷ Eräitä huomioita Neuvostoliiton sukellusveneen tunkeutumisesta Ruotsin sotilaalliselle suoja-alueelle, 16.11.1981, s. 2–4. 7E, UMA.

¹⁰⁸ Sähkösanoma Tukholmasta, 19.11.1981, saapunut klo 12:35, s. 1. 7E, UMA.

¹⁰⁹ Neuvostosukellusveneen karilleajo; kiinalaiskommenteja, 11.11.1981. 7E, UMA.

¹¹⁰ Bynander 2003, 112, 114.

¹¹¹ Åse 2016, 125–127.

merivoimat saivat ikään kuin ilmaisvoiton. Selkkauksen jälkeen sukellusveneiden uhkaa ei voitu myöskään kieltää.¹¹²

Merivoimien kannalta ongelmallisesti vuoden 1981 selkkauksen hoitamisessa diplomatia sai enemmän painoarvoa sukellusvenetorjuntasuorituskykyjen kustannuksella.¹¹³ Diplomatian keinojen painottuminen johti tilanteeseen, jossa sukellusveneiden tunkeutuminen onnistui useaan kertaan 1980-luvun aikana. Neuvostoliitto nähtiin tunkeutumisten taustalla myös vuoden 1981 jälkeen, mutta yhdenkään sukellusveneeseen kansallisuutta ei vuoden 1981 selkkauksen jälkeen saatu varmistettua. Neuvostoliitto ei virallisesti myöntänyt osallisuuttaan sukellusveneiden tekemiin aluevesitunkeutumisiin. Virallisesti Neuvostoliitto näki Naton uhanneen Ruotsia ja Suomea. Sen näkökulmasta sukellusvene toimintaa voitiinkin perustella Ruotsin avuliana puolustamisena Natoa vastaan. Käytännössä aluevesitunkeutumisot olivat kuitenkin Neuvostoliiton toimia Ruotsia vastaan rauhan ja sodan välisellä harmaalla alueella.¹¹⁴

Pohjolan ydinaseettomasta vyöhykkeestä käydyt keskustelut eivät menneet eteenpäin vuoden 1981 selkkauksen jälkeen. Timo Soikkanen näkee, että vuoden 1981 selkkaus oli vyöhykkeelle kuolonisku.¹¹⁵ Vuoden 1981 sukellusveneselkkausta seuranneet sukellusvenetapaukset tulehduttivat Ruotsin ja Neuvostoliiton välit. Lisäksi Nato-maat Tanska, Norja ja Yhdysvallat eivät olleet halukkaita neuvottelemaan asiasta.¹¹⁶ Nämä tekijät johtivat viimeistään hankkeen lopulliseen kariutumiseen.

Proliferaatio oli suurvaltojen keskimatkan ydinohjusten kohdalla lopulta onnistunutta. INF-sopimus, joka lopetti euro-ohjuskriisin, onnistui lopulta vuonna 1987. Kaksi suurvaltaa pääsi keskimatkan ohjuksista sopuun, joka säilyi 2010-luvulle saakka, kun Yhdysvallat syytti Venäjää sopimuksen rikkomisesta ja vetäytyi lopulta sopimuksesta vuonna 2019.¹¹⁷

Puolueettomissa maissa, Suomessa ja Ruotsissa, selkkauksen nähtiin alleviivaavan ydinaseettoman vyöhykkeen tärkeyttä. Naton jäsenmaissa, eli Norjassa ja Tanskassa, Neuvostoliiton takeet mahdolliselle ydinaseettomalle vyöhykkeelle nähtiin tyhjinä lupauksina. Suomettumisen rajoittama ulkopoliittinen liikkumavara esti Suomen itsenäisen toiminnan

¹¹² Bynander 2003, 105; Mossberg 2009, 68–69.

¹¹³ Bynander 2003, 117.

¹¹⁴ Majander 2020, 78–79; Tunander 1989, 109, 112.

¹¹⁵ Soikkanen 2008, 371.

¹¹⁶ Maude 1983, 235, 241–242.

¹¹⁷ Anderson ja Nelson 2019, 90–92; Lanoszka 2019, 48–49.

vyöhykkeen ajamisessa Suomen presidentinvaalien alla. Suomelle Pohjolan ydinaseeton vyöhyke oli lopulta ulkopoliittinen epäonnistuminen.

4 Johtopäätökset

Ulkoministeriön tilannekuvan kannalta keskeisimmät toimijat selkkauksessa olivat Ruotsi ja Neuvostoliitto. Neuvostoliiton lisäksi muut suurvallat ja Ruotsin lisäksi muut Pohjoismaat olivat aineiston perusteella Suomen näkökulmasta keskeisiä toimijoita. Tärkeitä elementtejä olivat kriisiä eskaloivat elementit, erityisesti ydinaseet. Muita eskaloivia elementtejä olivat kriisin vahva vaikutus Ruotsin puolueettomuuden statukseen, Ruotsin vaatimukset Neuvostoliitolle sekä vastavuoroisesti Neuvostoliiton vaatimukset Ruotsille. Toimijoiden ja elementtien suhdetta ulkoministeriön omiin päämääriin olivat erityisen tärkeitä. Erityisesti Suomen kansainvälisiin suhteisiin ja Pohjolan ydinaseettomaan vyöhykkeeseen liittyvät kehityskulut painottuvat ulkoministeriön raporteissa.

Selkkauksen aikana Suomen ulkoministeriön tilannekuva selkkauksesta muodostui pääpainotteisesti Tukholman suurlähetystön, ja erityisesti suurlähettiläs Gustafssonin, raporttien perusteella. Gustafssonilla oli hyvät yhteydet Ruotsin valtioonhallintoon ja hän sai kerättyä selkkauksen kannalta oleellista ja ajantasaista tietoa ulkoministeriön käyttöön. Lisäksi aktiivinen mediaseuranta ja Ruotsin hallituksen lehdistötilaisuuksien seuraaminen piti ulkoministeriön tietoisena Ruotsissa selkkauksen aikana käydystä julkisesta keskustelusta. Moskovan suurlähetystö sen sijaan sai selkkaukseen liittyen käsiinsä vain virallisia kannanottoja, jotka Neuvostoliitto julkaisi uutistoimisto TASSin kautta. Neuvostoliiton virallisia näkökulmia avaavat tiedot tulivat muualta kuin Moskovasta.

Selkkauksen ensimmäisen viikon aikana ulkoministeriön tilannekuva rakentui Endsleyn asteikon toiselle tasolle. Ydinaseiden löytyminen vakavoitti kriisiä kuitenkin huomattavasti ja hetkellisesti ulkoministeriön tilannekuva putosi takaisin ensimmäiselle tasolle. Ydinaseet määrittivät selkkauksen luonteen täysin uudelleen ja niiden löytyminen sekoitti aikaisemman tilannekuvan. Ulkoministeriössä tilannekuva kuitenkin päivittyi nopeasti, ja viimeistään ydinaseiden löytymisen jälkeisenä, marraskuun kuudentena päivänä, tilannekuva oli noussut takaisin toiselle tasolle.

Selkkaukseen kuitenkin otettiin kantaa ennen kuin tilannekuva oli ehtinyt sellaiselle tasolle, jolla pystyttiin arviomaan selkkauksen seurauksia. Ydinaseiden löytyminen pakotti ulkoministeriön rakentamaan aktiivisesti tilannekuvaa tavoitelähtöisesti, sillä selkkauksen vaikutukset olivat merkittävät myös Suomen ulkopoliittisille tavoitteille. Endsleyn asteikon kolmannen tason tilannekuva ulkoministeriöllä oli vasta 10.11.1981, kun ensimmäiset

suomalaiset arviot selkkauksen seurauksista raportoitiin hallituksen ulkoasiainvaliokunnalle. Tilannekuvan taso ei selkkauksen aikana siis lineaarisesti noussut kolmannelle tasolle. Sen sijaan ensimmäisen ja toisen tason välillä sahattiin koko selkkauksen ajan ja vasta selkkauksen jälkipuintivaiheessa tilannekuva nousi kolmannelle tasolle.

Tavoitelähtöisesti rakennetun tilannekuvan perusteella arvioitiin, että selkkaus teki Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen ajankohtaisemmaksi. Samaan aikaan kuitenkin toiveet sen nopeasta toteutumisesta alkoivat hävitä, kun huomattiin, että norjalaiset ja tanskalaiset reaktiot selkkaukseen kyseenalaistivat voimakkaasti Neuvostoliiton sitoutumisen vyöhykkeeseen.

Suomen ulkopoliittika selkkauksen suhteen oli hyvin rajautunutta ja suomettunutta. Kansainvälinen kuva Neuvostoliitosta selkkauksen suhteen muuttui ydinaseiden löytymisen jälkeen varsin negatiiviseksi, mikä oli Suomen kannalta ongelmallista. Suomi ei ollut valmis tuomitsemaan Neuvostoliiton toimintaa, vaikka tähän oli painetta muilta Pohjoismailta. Varautunut ulkopoliittika Kekkonen ja Koiviston presidenttikausien välimaastossa antoi suomalaisille kuitenkin mahdollisuuden valita Kekkoselle seuraajan ilman Neuvostoliiton suoraa vaikutusta presidentinvaaliin. Koiviston valinta presidentiksi nähdään usein Suomen parlamentaarisen kehityksen alkuna. Hänen kausiensa aikana suomettunut ulko- ja sisäpolitiikka alkoivat pikkuhiljaa vapautua Neuvostoliiton ohjauksesta.

Pohjolan ydinaseeton vyöhyke oli Suomelle tärkeä ulkopoliittinen tavoite. Lisäksi ydinaseistetun sukellusveneen karille ajoa pidettiin merkittävänä turvallisuusriskinä myös Suomelle. Selkkauksen antamaa mahdollisuutta Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen edistämiseksi ei kuitenkaan uskallettu Neuvostoliiton ärsyttämisen pelossa ja Kekkonen eroamisen jälkimainingeissa hyödyntää. Käytännössä vyöhykkeen edistäminen olisi vaatinut Neuvostoliiton toiminnan tuomitsemista, johon Suomessa ei oltu valmiita. Suomen ulkopoliittika erosi jyrkästi muista Pohjoismaista, jotka tuomitsivat Neuvostoliiton tekemän alueloukkauksen ja ydinaseiden toisen valtion alueelle viemisen yksiselitteisesti. Suomalaiset eivät olleet valmiita tuomitsemaan Neuvostoliiton tekemää aluevesiloukkausta, koska se olisi vaarantanut kahdenvälisen suhteen Neuvostoliittoon. Lisäksi selkeän ulkopoliittisen johtajan puuttuminen presidentti Kekkonen heikentyneen terveydentilan ja eron seurauksena tarkoitti, ettei ulkopoliittisessa johdossa ollut riittävää toimijuutta itsenäiseen ulkopoliittikkaan.

Selkkaus oli epilogi vuoden 1980 Utöllä tapahtuneelle Ruotsin merivoimien sukellusvenejahdille. Samalla se toimi prologina 1980-luvun mittaan Ruotsin turvallisuuspolitiikkaa määrittäneille sukellusvenetapauksille. Vuoden 1981 selkkaus oli ainut, jossa sukellusveneiden kansallisuus saatiin varmasti selville. Selkkauksen ratkaisu diplomaattisin keinoin myös hidasti Ruotsin merivoimien sukellusvenetorjunnan kehittämistä, mikä osaltaan mahdollisti myöhemmät sukellusveneiden tekemät aluevesiloukkaukset. Sukellusvenetapaukset 1980-luvun mittaan tulehduttivat Ruotsin ja Neuvostoliiton välit, mikä osaltaan johti Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen lopulliseen kariutumiseen. Lisäksi sukellusvenetapaukset osaltaan kiristivät sotilaallisia ja poliittisia jännitteitä Pohjois-Euroopan alueella 1980-luvun aikana.

Tilannekuva-analyysi on harvoin käytetty historiantutkimuksen menetelmä. Tutkielmassa se toimi työkaluna, jonka avulla pystyi tekemään tarkempia havaintoja sekä hahmottamaan paremmin ulkoministeriön ja valtionhallinnon päätöksenteon kokonaiskuvaa. Historiantutkimuksen menetelmänä näen kuitenkin, että se vaatii usein tuekseen perinteisemmän tutkimusmenetelmän, kuten laadullisen sisällönanalyysin, koska yksinään se ei mahdollista aineiston oleellisten elementtien kytkemistä laajempiin merkityksiin. Yksinään tilannekuva-analyysi soveltuu päätösprosessien historian tarkasteluun kognitiivisella tasolla eli, kun arkikielisesti sanottuna halutaan päästä toimijan pään sisään päätösprosessissa. Tällöin kuitenkin tutkittavan toimijan päätöksenteosta on oltava hyvin kattavasti materiaalia. Historiallisen psykologisen analyysin¹¹⁸ voisi myös tällöin yhdistää tällaiseen tilannekuva-analyysiin.

Jatkotutkimuksen kannalta vuoden 1981 sukellusveneselkkaus tarjoaa useita aiheita. Selkkauksen vaikutus Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen kariutumiseen on ilmeinen, mutta sen tarkka rooli hankeen kariutumisen selvittämisessä vaatii lisätutkimusta. Selkkauksen aikana ulkopoliittisen johdon päätöksenteon dokumentointi on ulkoministeriön arkistoon päätyneiden asiakirjojen perusteella rajoittunutta. Muita arkistolähteitä voisi jatkotutkimuksessa hyödyntää kattavamman kokonaiskuvan saamiseksi. Ruotsin ja Neuvostoliiton välinen informaatiovaikuttaminen selkkaukseen liittyen on jäänyt täysin tutkimatta. Cecilia Åse käsittelee artikkelissaan¹¹⁹ Ruotsin sisäistä mediakenttää. Kyseessä oli

¹¹⁸ Historiallisesta psykologisesta analyysistä ks. esim. Radchenko 2024.

¹¹⁹ Åse 2016, passim.

kuitenkin kansainvälinen kriisi, jossa taistelu voittajasta ja häviäjistä käytiin etupäässä informaatioulottuvuudessa. Kansainvälisen diskurssin tutkiminen olisi siis hedelmällistä.

Lisäksi sukellusvenetapausten vaikutus Itämeren alueen turvallisuustilanteeseen on Ruotsia lukuun ottamatta aihe, jota ei ole juurikaan tutkittu. Aihe on myös entistä ajankohtaisempi 2020-luvun Itämeren alueen lisääntyneiden sotilaallisten ja poliittisten jännitteiden vuoksi. Toinen ajankohtainen tutkimusaihe on selkkauksen kuvaus populaarikulttuurissa sarjassa *Whiskey on the Rocks*¹²⁰. Erityisesti vertaileva tutkimus sarjan antamasta kuvasta venäläisistä ja ruotsalaisista sotilaista, verrattuna aikalaiskuviin, olisi hedelmällinen tutkimuksen aihe.

¹²⁰ Whiskey on the Rocks, 2025.

Lähteet

Arkistolähteet

Ulkoministeriön arkisto (UMA), Helsinki

7E Ruotsi / muut

Suhteet Ruotsi-Neuvostoliitto; ns. Sukellusveneselkkaus

Tutkimuskirjallisuus

Agrell, Wilhelm. ”Soviet Baltic Strategy and the Swedish Submarine Crisis”. *Cooperation and Conflict*, 18/1983, 269–281.

Alasuutari, Pertti. *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino, 2011.

Anderson, Justin ja Amy Nelson. ”The INF Treaty: A Spectacular, Inflexible, Time-Bound Success”. *Strategic Studies Quarterly*, 13(2)/2019, 90-122.

Bosse, Eloi, Jean Roy ja Steve Wark. *Concepts, Models and Tools for Information Fusion*. Norwood: Arctech House, 2007.

Bynander, Fredrik. *The Rise and Fall of the Submarine Threat. Threat politics and submarine intrusions in Sweden 1980–2002*. Uppsala: Uppsala Universitet, 2003.

Clerc, Louis. ”Ulkoasianministeriö ja Suomen maakuvapolitiikan kordinointi kylmän sodan aikana”. *Sotapropagandasta brändäämiseen: miten Suomi-kuvaa on rakennettu*, toim. Virpi Kivioja, Olli Kleemola ja Louis Clerc. Jyväskylä: Docendo, 2015.

Clerc, Louis. ”Variables for a history of small states’ imaging practices – The case of Finland’s” international communication” in the 1970s–1980s”. *Place branding and public diplomacy*, 12/2016, 110–123.

Clerc, Louis. *Cultural Diplomacy in Cold War Finland: Identity, Geopolitics and the Welfare State*. Cham: Springer International Publishing, 2023.

Durso, Francis, Todd Truitt, Carla Hackworth, Jerry Crutchfield, Danko Nikolic, Peter Moertl, Daryl Ohrt ja Carol Manning. ”Expertise and chess: A pilot study comparing situation awareness methodologies”. University of Oklohoma and Civil Aeromedics Institute F.A.A., 1995.

Endsley, Mica. ”Towards a Theory of Situation Awareness in Dynamic Systems”. *Human Factors*, 37(1)/1995, 32–64.

- Hauvonen, Risto. *Vallanvaihdon muuttuva kuva: Kekkonen sairastuminen ja Koiviston nousu valtion johtoon lehdistön, muistelmien, ja historiankirjoituksen kuvaamana*. Turku: Painosalama Oy, 2015.
- Harjula, Juha. "Book Reviews: Hans-Henrik Holm and Nikolaj Petersen (eds.): *The European Missile Crisis — Nuclear Weapons and Security Policy*. Frances Pinter (Publishers) Limited, London 1983. 274 pp". *Cooperation and Conflict*, 19(3)/1984, 213-215.
- Holm, Hans-Henrik ja Nikolaj Petersen. *The European Missile Crisis — Nuclear Weapons and Security Policy*. Lontoo: Frances Pinter Limited, 1983.
- Holmila, Antero. *Suomalaisten kylmä sota*. Jyväskylä: Atena, 2023.
- Jacobsen, Alf. "Scandinavia, Sigint and the Cold War". *Intelligence and National Security*, 16/2001, 209–242. < <https://doi.org/10.1080/7143002837>>
- Juntunen, T. "Ydinaseeton Pohjola ja sen vaikutus Euroopan turvallisuuspoliittiseen tilanteeseen". *Tiede ja ase*, 36/1978, 36–102.
- Jussila, Osmo, Seppo Hentilä ja Jukka Nevakivi. *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. Helsinki: WSOY, 2009.
- Lanoszka, Alexander. "The INF Treaty: Pulling Out in Time". *Strategic Studies Quarterly*, 13(2)/2019, 48-67.
- Lohse, Mikael, Kosti Honkanen ja Marko Meriniemi. *Tiedustelumenetelmät*. Helsinki: Alma talent, 2019.
- Majander, Mikko. *Komplekseja, kilpailua ja kumppanuutta: Suomen ja Ruotsin suhteissa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 2020.
- Maude, George. "Conflict and Cooperation: The Nordic Nuclear-Free Zone Today". *Cooperation and Conflict*, 18/1983, 233–243.
- Ovaska, Juho. "Murroksia ja jatkuvuutta – 1980-luku historiantutkimuksessa ja presidentin muistelmissa". *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat*, 2/2020, 87–111.
- Pesu, Jukka. *Suomi, rauhanturvaaminen ja kylmä sota 1956–1990: Rauhanturvaaminen osana Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa sekä YK-politiikkaa*. Turku: Painosalama Oy, 2020.
- Rarchenko, Sergey. *To Run the World: The Kremlin's Cold War Bid for Global Power*. Cambridge: Cambridge University Press, 2024.
- Rescher, Nicholas. *Espionage, Statecraft, and the Theory of Reporting*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2018.
- Soikkanen, Timo. *Presidentinministeriö: ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkonen kaudella*. Helsinki: Otava, 2008.

- Tarkka, Jukka. ”Suomettuminen oli uhka ja uusi alku”. *Tieteessä tapahtuu*, 5/2013, 3-7.
- Tunander, Ola. *Cold Water Politics: The Maritime Strategy and Geopolitics of the Northern Front*. London: Sage, 1989.
- Tielinen, Harri. *Venäjän laivaston tila ja tulevaisuuden näkymät*. STYX-tutkimusryhmä, Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto, Helsinki, 1996.
- Vares, Vesa. *Nuori Ben Zyskowicz: suomettumisen vuodet*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 2023.
- Vesikansa, Jarkko. ”*Kommunismi uhkaa maatamme*”. *Kommunismivastainen porvarillinen aktivismi ja järjestötoiminta Suomessa 1950–1968*. Helsinki: Yliopistopaino, 2004.
- Vihavainen, Timo. *Kansakunta rähmällään: suomettumisen lyhyt historia*. Helsinki: Otava, 1991.
- Wickens, Christopher. “Situation Awareness: Review of Mica Endsley's 1995 Articles on Situation Awareness Theory and Measurement”. *Human factors*, 6/2008, 397–403. <<https://doi.org/10.1518/001872008X288420>>
- Åse, Cecilia. ”Ship of Shame: Gender and Nation in Narratives of the 1981 Soviet Submarine Crisis in Sweden”. *Journal of Cold War Studies*, 18(1)/2016, 112–132.

Muu kirjallisuus

- Jansson, Nils-Ove. *Omöjlig Ubåt*. Göteborg: Nils-Ove Jansson, 2014.
- Mossberg, Mathias. *I mörka vatten: hur svesnka folket förder bakom ljuset i ubåtsfrågan*. Tukholma: Leopard, 2009.

Digitaalinen media

- Whiskey on the rocks*. Ohjaus Bjorn Stein. SVT1, 2025.